

Sanat Tarihi Yıllığı Journal of Art History

Araştırma Makalesi | Research Article

 Açık Erişim | Open Access

Yeni Belgeler Işığında Kadıköy İbrahim Ağa Zaviyesi (Camisi), Sıbyan Mektebi ve Karakolu

Considering the New Documents, Kadıköy İbrahim Ağa Lodges (Mosque), Primary
School and Police Station

Veli Baçarı¹

¹ Sanat Tarihçisi, İstanbul, Türkiye

Öz

Bu çalışmada Kadıköy, Koşuyolu Mahallesi'nde bulunan İbrahim Ağa Camisi (Zaviyesi), sıbyan mektebi ve karakolunun, ulaşılan yeni belgeler ışığında yeniden ele alınması hedeflenmektedir. Literatüre yansıyan haliyle caminin H. 988 (M. 1580-81) tarihinde III. Murad'ın babüsssade ağalarından İbrahim Ağa tarafından inşa ettirildiği belirtilmektedir. Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan TS. MA. d 7071 numaralı vakfiye ile Osmanlı Arşivi'ndeki bazı belgelerden yapının banisinin ve inşa tarihinin yayınlara yansıyan bilgilerden farklı olduğu anlaşılmaktadır. H. 907 (M. 1501) tarihli vakfiyeden, yapının Karaferiye Zaimi Tavaşi İbrahim Ağa tarafından, bünyesinde mescit, han, mutfak ve üç odası olan bir zaviye olarak kurulduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Zaviye olarak kurulan eser, 17. yüzyıl sonlarında İbrahim Ağa Tekkesi olarak faaliyet göstermeye başlamış, 18. yüzyıl ortalarında ise mescidine minber konularak camiye çevrilmiştir. Mescidi dışındaki diğer unsurların ne zaman ortadan kalktığı anlaşılamamıştır. Kurulduğunda bünyesinde sıbyan mektebi veya karakol bulunmadığı anlaşılan yapı topluluğuna, arşiv belgelerinden edinilen bilgilere göre 1849-50'de hazinenin doğusuna karakol, 1869'da avlu kapısının üstüne sıbyan mektebi inşa ettirilmiştir. 1869 tarihli olan bu belge ekinde cami, mektep ve karakolun yerlerine dair detayları içeren bir kroki de yer almaktadır.

Abstract

This study aims to reconsider the İbrahim Ağa Mosque (Zaviye), primary school and police station located in Koşuyolu Neighbourhood, Kadıköy, in light of newly obtained documents. According to the literature, the mosque was built by İbrahim Ağa, one of the Babüsssade Ağas of Murad III, in 988 A.H. (1580-81 A.D.). It is understood from the foundation charter number TS. MA. d 7071 in the Topkapı Palace Archives and some documents in the Ottoman Archives that the patron and construction date of the building are different from the information reflected in the publications. From the foundation charter dated 907 H. (1501 A.D.), it is known that the structure was founded by Karaferiye Zaimi Tavaşi İbrahim Ağa as a zawiya with a mosque, inn, kitchen and three rooms. Founded as a zawiya, the structure began operating as the İbrahim Ağa Lodge in the late 17th century, and in the mid-18th century, it was converted into a mosque by adding a pulpit to its masjid. It is not understood when the other elements except the mosque were removed. There was no primary school or police station in the complex when it was founded. According to information obtained from archive documents, a police station was built to the east of the graveyard in 1849-50 A.D. and a primary school was built above the courtyard gate in 1869 A.D. This document, dated 1869 A.D., also includes a sketch detailing the locations of the mosque, school and police station.

Anahtar Kelimeler Karaferiye Zaimi İbrahim Ağa • Koşuyolu • İbrahim Ağa Vakfı • Sıbyan Mektebi • Karakol • Kadıköy

Keywords Karaferiye Zaimi İbrahim Ağa • Koşuyolu • İbrahim Ağa Foundation • Primary School • Police Station • Kadıköy

“ Atıf | Citation: Baçarı, Veli, . "Considering the New Documents, Kadıköy İbrahim Ağa Lodges (Mosque), Primary School and Police Station". *Sanat Tarihi Yıllığı-Journal of Art History*, 34 (2025): 16-45. <https://doi.org/10.26650/sty.2025.1594640>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Baçarı, V.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Veli Baçarı velibacar@gmail.com

Extended Summary

This study is about the İbrahim Ağa Mosque, primary school and police station located in Koşuyolu Neighbourhood, Kadıköy District, Istanbul. From the buildings examined, only the mosque has survived to the today, preserving its integrity. Only two walls of the police station have survived to this day in a dilapidated state, while the primary school has not survived to this day. According to the publications, the mosque was built by İbrahim Ağa, one of the Babüssaade Agas of the reign of Sultan Murad III, in 988 A.H. (1580 A.D.). However, new information about the patron and construction date of the structure can be obtained from the foundation deed numbered TS. MA. d 7071 in the Topkapı Palace Archives and some documents in the Ottoman Archives. Although the summary of the foundation charter numbered TS. M.A. d 7071 in the Ottoman Archives states the date 20 Safer 970 H. (19 October 1562 A.D.), the bottom line of the foundation charter text states the date as mid-Safer 907 H. (August-September 1501 A.D.). In this foundation charter, the structure is one of the foundation buildings belonging to Karaferya Zaimi Tavaşi İbrahim Ağa in Kadı Village of Üsküdar. According to the foundation charter, the complex was established as a zaviya with a mosque, an inn, a kitchen and three rooms. The real estate allocated for the maintenance and operation of these foundation buildings is also included in the foundation charter. Some units within the lodge (zaviye) have disappeared over time. This zaviya was built between 1493 A.D., when İbrahim Ağa purchased the land on which these buildings were built, and 1501 A.D., the date of the foundation deed. It is stated that the structure was in operation as a lodge in the late 17th century and that the masjid was converted into a mosque by adding a pulpit in the mid-18th century. There is information about the repair of the monument in documents dated 1845, 1891, 1897 and 1906 A.D. in the Ottoman Archives. In its current form, the mosque is built on a vertical rectangular site in the southeast-northwest direction. The building, which has a portico in front, has a women's gallery sitting on two supports on the northwest side of the harim section. The mihrab and minbar of the structure date back to the last quarter of the 20th century. The building is covered with a hipped roof. In 2000-2001, a door was opened in the northeast wall of the mosque and an annexe was built to the east of the mosque. The squat minaret of the building is approximately at the level of the portico on the southwestern facade. The base of the minaret is raised up to the main wall of the building and has a square section. The body, balcony, and honeycomb parts of the minaret are round, and the cone part is pointed. In some images from the last quarter of the 19th century and the first quarter of the 20th century, the minaret of the mosque is higher than it is today. The body, balcony and honeycomb section of this old minaret are also round in plan, and its cone is made of stone. A belt with a garland motif stands out just below the cone section. Along with the eastern addition in the early 2000s, another independent, very tall minaret was built to the northeast of the structure. It is not known when the kitchen, inn and three rooms that were in the structure when it was first built were removed. However, in 1849-50 A.D., a police station was built southeast of the cemetery behind the mosque. Today, only the northeast and northwest walls of the police station remain standing. However, it is possible to get an idea about the entrance facade and cover with the old visuals. It is understood from an image taken between the last quarter of the 19th century and the first quarter of the 20th century that the police station was a structure covered with a hipped roof with a columned entrance in front. The document dated 1869 A.D. is about the construction of a primary school on the courtyard entrance of the mosque. This document includes a sketch showing the layout of the mosque, primary school and police station. The location of the mosque, primary school and police station in this sketch is parallel to the location in the maps of "Alman Mavileri". The current borders of the mosque are different from the organisation in the sketch and map. Ayvansarayi et al. (Hadika'ül Cevami) stated that before the new primary school was built on the courtyard wall of the mosque, there was a ruined primary school and the narthex of the mosque was used for this purpose. From the sketch attached to the document, it is understood that the school was two-storey, with shops and toilets on the lower floor and a section used as a teacher's room and classrooms on the upper floor. The southwestern facade of the primary school, which has not survived to this day, is reflected in some old images. From the images, timber framed structure covered by timber claddings. In this image, with four rectangular windows are lined up side by side on the upper floor of the hipped-roofed school, smaller toilet windows can be seen on the lower floor.

Giriş

Bu çalışma, İstanbul'un Kadıköy İlçesi, Koşuyolu (İbrahimağa) Mahallesi'nde bulunan İbrahim Ağa Zaviyesi (Camisi) ile avlu kapısının üstünde olup günümüze ulaşmayan sıbyan mektebi ve caminin arkasındaki hazirenin doğusunda harap halde günümüze ulaşan karakol hakkındadır. Araştırma sürecinde başlangıçta, caminin avlu kapısı üzerine inşa edilen ama günümüze ulaşmayan sıbyan mektebi üzerinde durulmuş ancak yanındaki cami ve karakol üzerine de araştırma yaptıkça çalışmanın kapsamı yeni bilgi ve belgelerle genişlemiştir.

Burada, baninin ulaşılan vakfiyesi, zaviye/cami, sıbyan mektebi ve karakol hakkında yeni tespit edilen arşiv belgeleri ışığında yapıların incelenmesi ve değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Ulaşılan vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla Hadika'ya dayandırılan ve pek çok yayında tekrar edilen bani ve inşa tarihi bilgisinin yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Ulaşılan vakfiye H. Safer 907 (M. Ağustos-Eylül 1501) tarihli olup, Karaferiye¹ zaimi ve saray ağalarından İbrahim Ağa'ya aittir. İbrahim Ağa'nın kimliğine dair ulaşılabilen bilgiler bununla sınırlı kalmıştır. Aşağıda değinilecek belgelerden anlaşıldığı kadarıyla İbrahim Ağa'nın, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde sarayda görev almış olması muhtemel görünmektedir.

Çalışma kapsamında İbrahim Ağa Zaviyesi (Camisi) ile birlikte ele alınan sıbyan mektebi ve karakolun, zaviyenin inşa edildiği dönemden kalmadığı, ilerde değinileceği gibi birer 19. yüzyıl yapısı olduğunu belirtmekte yarar vardır. Yapılar farklı zaman dilimlerinde inşa edilmiş olmakla birlikte, yapıların 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir külliye halini aldığı anlaşılmaktadır. Caminin bitişiğindeki hazire, içindeki mezar taşlarının ayrıntılı ele alınması gerektiği ve bu çalışmanın kapsamını aşacağı gerekçesiyle ayrı bir çalışmanın konusu olması bakımından burada ele alınamamıştır (G 40). Yine hazire duvarının güneydoğu köşesinin dış yüzeyindeki kitabesiz çeşme (G 41) de bu çalışmanın kapsamına dahil edilmemiştir.

Burada incelenen yapılar, Kadıköy-Üsküdar sınırına yakın bir konumda olmakla birlikte, günümüzde Kadıköy ilçe sınırları içerisinde kalmaktadır. Kadıköy'ün tarihine bakıldığında, Fikirtepe'de tespit edilen Neolitik döneme dair veriler² dışında, Orta Çağ öncesi dönemine dair bilgilerin uzun bir süre ağırlıklı olarak bazı antik kaynaklara ve küçük buluntulara dayandığı anlaşılmaktadır.³

Eski adı Khalkedon olan Kadıköy'ün Orta Yunanistan'dan gelen bir Megara kolonisi olarak M.Ö. 685/676 tarihinde kurulduğu belirtilmektedir.⁴ Khalkedon adının kökeni ve anlamı üzerine farklı yaklaşımlar söz konusudur.⁵ Khalkedon'un, kent sikkelerinin darp edildiği M.Ö. 5 yüzyıldan M.S. 3. yüzyıla kadar sikkelerde kullanıldığı kaydedilen bir diğer husustur.⁶ Orta Yunanistan'dan gelen Megaralıların bugünkü adıyla tarihi yarımada kurduğu bir diğer koloni olan Byzantion'un Khalkedon kolonisinden sonra kurulduğuna dair bilgi antik kaynaklara dayanmaktadır.⁷ Helenistik dönemde, Byzantion ile Khalkedon'un doğusundaki Bitinya Krallığı arasında siyasi işbirlikleri ve çatışmalar yaşanmış olmakla birlikte, bu dönemde Khalkedon'un

¹Karaferiye, günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde kalan ve Béroia (Véria) ismini alan şehir. Detaylı bilgi için bk.: Machiel Kiel, Eleni Gara, "Karaferiye", *TDV İslam Ans.*, 24, (TDV Yay., 2001), 391-394.

²Kurt Bittel, "Fikirtepe Kazısı", *V. Türk Tarih Kongresi 12-17 Nisan 1956*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1960), 29-36 (Ek: I-IX).

³Detaylı bilgi için bk. İnci Türkoğlu, *Eskiçağ'da Kadıköy* (İstanbul: Ege Yay., 2017), 159-197.

⁴Kadıköy'ün Eskiçağ tarihi daha detaylı bilgi için bk.: Türkoğlu, *Eskiçağ'da Kadıköy*, 18-19. Yazar, antik kaynaklara dayanarak bu iki tarihi vermektedir; Oğuz Tekin, "Eski Çağ'da İstanbul Topoğrafyası", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ans.* 1 (Ed. Coşkun Yılmaz, İBB Kültür AŞ; TDV İSAM, 2015), 403. Bk.: <https://istanbultarihi.ist/19-eski-cagda-istanbul-topografyasi> Erişim: 03 Kasım 2024.

⁵Bk. M. Firat Akbulut, "Kadıköy", *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, c. 4 (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 330.; Türkoğlu, *Eskiçağ'da Kadıköy*, 15-17.; C.E. Arseven, *Kadıköy Hakkında Belediye Araştırmaları*, (İstanbul: Kadıköy Bel. Yay., 2011), 27-28.

⁶Türkoğlu, *Eskiçağ'da Kadıköy*, 16.

⁷I. Malkin, N. Shmueli, "Niçin Khalkedon Bizans'tan Önce Kuruldu?", *Toplumsal Tarih* 10 (1994), 14-20.; Türkoğlu, *Eskiçağ'da Kadıköy*, 20-23; Tekin, "Eski Çağ'da İstanbul", 402,403.

bağımsızlığını koruduğu anlaşılmaktadır.⁸ Byzantion ve Khalkedon'un Roma'nın Anadolu'da Asya Eyaleti'ni kurduğu zaman ve imparatorluk zamanında özgür birer kent olarak varlığını sürdürdüğü kaydedilmektedir.⁹

Kadıköy'de, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'nce 2018'den bu yana yürütülen Haydarpaşa, Ayrılıkçeşme ve çevresindeki kazılarda ağırlıklı olarak Kadıköy'ün antik çağ yerleşimi ve Bizans dönemine dair önemli arkeolojik veriler ortaya çıkarılmıştır. Haydarpaşa Kazılarında üst tabakadan alta doğru Geç Osmanlı, Bizans ve Geç Roma dönemine dair kalıntılara ulaşılmıştır.¹⁰

Haydarpaşa Marmaray Kazılarında, tuğla fırını, sarnıç, kilise planlı bir işlik, gözetleme kulesi olması muhtemel 12x7 ebatlarında T planlı yapı (5.6. yy), opus sectile zemin döşemeli bir yapının yanında temel seviyesinde ulaşılan hipokaustu ile bir hamam, Helenistik döneme ait yapı ve mezar kalıntısı, apsidal planlı ve M.S. 5. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen Saint Bassa Kilisesi olması muhtemel yapı ve Osmanlı döneminden bir İznik çinisi ile farklı dönemlere tarihli çok sayıda sikke, seramik buluntusu tespiti yapılan ve günışığına çıkarılan eserlerden bazılarıdır.¹¹

Yine Kadıköy'de 296 pafta, 1421 ada, 3 parseldeki kazıda, Geç Roma, Erken Bizans dönemine tarihli taş döşemeli yol, yolun iki tarafında kanallar ve dükkanların temel seviyesindeki kalıntıları tespit edilmiştir. Bu alanda merkezinde apsisli, trikonkhos plan tipinde bir salonun olduğu bir yapı açığa çıkarılmıştır. Bu yapının, saray veya konak olma ihtimali üzerinde durulmaktadır.¹² Yine aynı adanın 4 numaralı parselinde yapılan kazıda Geç Roma ve Erken Bizans dönemine ait yol, dükkanlar, işlik gibi çeşitli kalıntılara ulaşılmıştır.¹³

Bizans'ın erken döneminde Kadıköy'ün önemli bir dini merkez konumunda olduğu anlaşılmaktadır. M.S. Ekim 451'de burada toplanan ve altı yüz din adamının katıldığı konsilde, bugünkü Ortodoks Hristiyanlığının temellerinin atıldığı belirtilmektedir.¹⁴ Yukarıda değinildiği gibi Haydarpaşa ve çevresinde yürütülen kazılarda bölgenin Bizans dönemi yerleşimine dair önemli verilere ulaşılmıştır.¹⁵

Bizans dönemi ve öncesinde Üsküdar, Kadıköy'e bağlı bir yerleşim yeri¹⁶, bu durumun Osmanlı idaresinde zamanla değiştiği anlaşılmaktadır.¹⁷ Kadıköy, Osmanlı idaresine geçtiği zaman, Kocaeli Sancağında, Gebze Kazası dahilinde ve Küçüksu'dan Kartal'a kadar bir alanı karşılayan Üsküdar nahiyesine bağlıydı. Zamanla Üsküdar'ın statüsünde çeşitli değişiklikler olmakla birlikte, Kadıköy 1930'larda ayrı bir ilçe oluncaya kadar Üsküdar'a bağlı bir yerleşim yeri olarak kalmıştır.¹⁸

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi sonrası, ilk İstanbul kadısı olan Hızır Bey'e Kadıköy'ün yönetimini verdiği, Hızır Bey'in bugünkü Osmanağa Camisi'nin yerinde bir mescit yaptırdığı ve ilçenin adının "kadının köyü" anlamında önceleri Kadı Köyü, zamanla da Kadıköy adını aldığı belirtilmektedir.¹⁹

⁸Türkoğlu, *Eskiçağ'da Kadıköy*, 86-187.

⁹Oğuz Tekin, "Eski Çağ'da İstanbul", 403.

¹⁰Rahmi Asa, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kadıköy Bölgesi Kazıları", *Mimar.ist Dergisi*, 76, (2023-Kış), 28-41.; Serhan Mutlu, M. Başaran Mutlu, "Haydarpaşa Kazılarında Ele Geçen 19. ve 20. Yüzyıl Damgalı Tuğlaların Arkeolojik Değerlendirmesi", *TÜBA-CAD*, 22, (2020), 67-91.

¹¹Asa, "İstanbul Arkeoloji", 28-41

¹²Asa, "İstanbul Arkeoloji", 36-38

¹³Asa, "İstanbul Arkeoloji", 34-35.

¹⁴Mustafa Daş, "Bizans İstanbul'unda Siyasi Gelişmeler", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ans. 2* (Ed. Coşkun Yılmaz, İBB Kültür AŞ; TDV İSAM, 2015), 34,35. Bk: <https://istanbultarihi.ist/36-bizans-istanbulunda-siyasi-gelistmeler> Erişim 03 Kasım 2024.

¹⁵Asa, "İstanbul Arkeoloji", 28-41.

¹⁶Tekin, "Eski Çağ'da İstanbul", 402.

¹⁷Hanefi Bostan, "Üsküdar", *TDV İslam Ans. 42* (TDV Yay., 2012), 364.

¹⁸Bostan, "Üsküdar", 364-368.

¹⁹Atilla Aksel, "Kadıköy İlçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, c.4 (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 341-342.; Arseven, Hadika'daki bilgiyi paylaşarak, caminin yerinde Kadı Mehmed Efendi isimli bir hayırseverin mescidi olduğunu belirtmektedir. Bk. Arseven, *Kadı Köyü Hakkında*, 27-28.

Kadıköy üzerine yapılan çalışmalarda burada incelenen yapılara sınırlı düzeyde yer verildiği görülmektedir. Bunlara C.E. Arseven'in *Kadı Köyü Hakkında Belediye Araştırmaları*²⁰, Müfid Ekdal'ın *Kadıköy: Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü*²¹, Adnan Giz'in *Bir Zamanlar Kadıköy*²² çalışmaları örnek verilebilir.

Kadıköy'ün tarihine dair, İnci Türkoğlu'nun *Eskiçağ'da Kadıköy*²³ gibi bir döneme dair çalışmaların yanında, bir yapı tipine yönelik hazırlanan çalışmalar da mevcuttur.²⁴ Bununla birlikte Kadıköy'deki tarihi eserler *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nde madde olarak ele alınmıştır.²⁵

Kadıköy'de burada ele alınan İbrahim Ağa Camisi dışında, Osmanlı döneminden kalma çok sayıda cami bulunmaktadır. Bunlara, Cafer Ağa Camisi²⁶, Buhuri Osman Ağa Camisi²⁷, III. Mustafa Camisi²⁸, Bostancı Camisi²⁹, Yeldeğirmeni Camisi, Hasan Paşa Camisi, Tüccarbaşı Camisi, Zihni Paşa Camisi, Galip Paşa Camisi (Hamidiye), Böcekli Camisi gibi yapılar örnek verilebilir. Kadıköy'deki karakollara, bölgede inşa tarihi erken olanlardan ve burada ele alınan İbrahim Ağa Karakolu dışında, Haydarpaşa Karakolu (Rıhtım), Koşuyolu Karakolu, Yeldeğirmeni Karakolu, Bostancı Karakolu, Erenköy Sahra-ı Cedid karakolları sayılabilir. Kadıköy'deki sıbyan mekteplerine, Hasanpaşa Sıbyan Mektebi, Yeldeğirmeni Sıbyan Mektebi³⁰, Caferağa Ermeni Sıbyan Mektebi³¹, ve Zihni Paşa Cami Sıbyan Mektebi gibi yapılardan söz edilebilir. Kadıköy'de özellikle 18. yüzyıl ve sonrasında yapılaşmanın arttığı, bölgede, Osmanlı döneminden kalma yukarıda değinilen yapılar dışında çok sayıda hamam, kilise, eğitim yapısı ve köşk/yalı/ev ile tarihi mezarlığın günümüze ulaştığı belirtilebilir.

Bu çalışmada ele alınan yapılar, doğrudan bir çalışmanın konusu olmamakla birlikte, camiye, Hadikatü'l Cevami'de³², Mirat-ı İstanbul'da³³, Mecmua-ı Cevami'de³⁴, T. Öz'ün eserinde³⁵ ve ansiklopedide madde³⁶ olarak yer verilmiştir. İbrahim Ağa Sıbyan Mektebi hakkında, burada müstakil bir mektebin daha önce var olduğuna ancak yeri belirtilmeyip harap olduğuna Hadika'da³⁷ değinilmektedir. Süheyl Ünver'in İbrahimağa Mahallesi'ne dair hatıraları, notları ve görsellerinin yer aldığı çalışmada³⁸, yapıların 20. yüzyıl başlarındaki

²⁰Arseven, *Kadı Köyü Hakkında*.

²¹Müfid Ekdal, *Kadıköy: Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü*, (İstanbul: Kadıköy Bel. Yay., 1996)

²²Adnan Giz, *Bir Zamanlar Kadıköy*, (İstanbul: İBB Kültür AŞ. Yay., 2022)

²³Türkoğlu, *Eskiçağ'da Kadıköy*.

²⁴Bk.: *Kaynakta Mahalle Ab-ı Hayat: Kadıköy Çeşmeleri*, Yayına Haz. Görkem Kızılırmak, (İstanbul: Kadıköy Bel. Yay., 2011); Selçuk Seçkin, "İstanbul/Kadıköy: Söğütlüçeşme Hamamı", *Düşünce-Edebiyat ve Tarih Araştırmaları*, Ed. Ahmet Altay vd., (İstanbul: Hiperyayın, 2019) 241-262; Ayrıca ilçe hakkında başlangıcından 21. Yüzyıl başlarına kadar hazırlanmış kronoloji için bk.: F. Nalan Türkmen, *Kadıköy Kronolojisi*, (İstanbul, Yeditepe Yay., 2018). Yine ilçede 2018'den bu yana devam eden kazılar hakkındaki önemli makale için bk.: Asa, "İstanbul Arkeoloji", 28-41

²⁵Ergün Eğin, "İbrahim Ağa Çayırı Mescidi", *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, c.4, (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 123-124.

²⁶Bk.: Reşad Ekrem Koçu, "Caferağa Mescidi", *Reşad Ekrem Koçu İstanbul Ans.*, c.6, (İstanbul, 1963), 3332.

²⁷Bk.: Deniz Çalışır, "Osman Ağa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, c.6, (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 159.

²⁸Bk.: Tülay Akın, "Mustafa III Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, c.5, (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 554-555.

²⁹Bk.: Hakkı Göktürk, "Bostancı Camii, Kuloğlu Camii", *Reşad Ekrem Koçu İstanbul Ans.*, c.6, (İstanbul, 1963) 2996-2997.; Hakan Arlı, "Bostancı Camisi", *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, c.2, (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 304-305.

³⁰Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Zabtiye (ZB) 29/56, R-29-02-1323 (13 Mart 1908).

³¹BOA, Maarif Nezareti (MF) Mektubi Kalemî (MKT) 472/67, H-14-06-1317 (20 Ekim 1899).

³²Ayvansarayî vd., *Hadikatü'l Cevâmi*, haz. A. Nezih Galitekin (İstanbul: İşaret Yay., 2001), 652-654.

³³Kolağası Mehmed Raif, *Mirat-ı İstanbul*, c1, haz. Günay Kut-Hatice Aynur (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2021), 42.

³⁴Hacı İsmail Beyzade Osman Bey, *Mecmûa-ı Cavâmi: İstanbul*, Naşiri Vatan Kütüphanesi Sahibi Ohannes, (Dersaadet: Karabet ve Kasbar Matbaası, 1304) 56-57. Bk. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Erişim 01.12.2024. <https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=578740&materialType=CR&query=beyzade+osman+bey>. Yapı İstanbul'da sur içi ve sur dışında bulunan camilerin yerlerine ve banilerine yer vermekle beraber, şehirdeki zaviye-tekke, köprü, pazaryeri, iskele gibi unsurların da yer bilgilerini vermektedir.

³⁵Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 4. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 2:32.

³⁶Ergün Eğin, "İbrahim Ağa Çayırı Mescidi", *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, c.4 (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 123-124.

³⁷Ayvansarayî vd. *Hadikatü'l Cevâmi*, 652.

³⁸A. Süheyl Ünver, *Güzelimname İbrahimağa Mahallesi*, ed. İsmail Kara, (İstanbul, 2006).

durumu hakkında fikir sahibi olunmuştur. İbrahim Ağa Karakolu, A. Çifci'nin yüksek lisans tezinde Haydarpaşa Karakolu³⁹ olarak ele alınmıştır. Karakol, Sultan Abdülmecid Dönemi'nde inşa edilmiş bir yapı olmakla birlikte, Sultan II. Mahmud ve Abdülmecid Dönemi karakolları üzerine hazırlanan bir doçentlik tezinde⁴⁰ yapıya rastlanmamıştır.

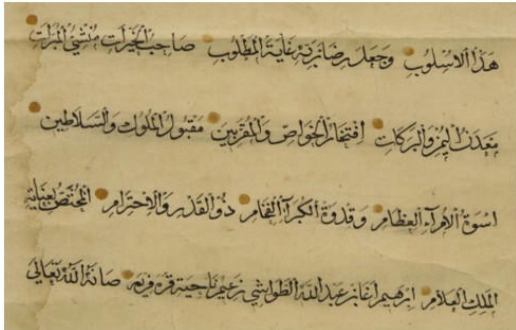
Caminin bulunduğu Koşuyolu Mahallesi'nde ve yakınındaki yapılara Nevciyan Feridun Paşa Camisi (9 Ağustos 1912)⁴¹, Adile Sultan Kasrı⁴², günümüze ulaşamayan Koşuyolu Karakolu⁴³, Ayrılık Çeşmesi⁴⁴ ve Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı⁴⁵ gibi örnekler verilebilir.

Bu çalışmada yayınlara yansıyan bilgiler dışında, ağırlıklı olarak 15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl başlarına tarihlenebilecek ilk yapının Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan vakfiyesi, sonradan camiye dönüşen yapının tamirat bilgileri ile sıbyan mektebi ve karakolun inşa edilmesine dair arşiv belgelerinden, mahalleye ve yapılara dair tablo, taslak çizimler ve fotoğraflardan yararlanılmıştır. Bu kaynaklar ışığında günümüze ulaşan yapılar yerinde incelenmiştir.

1. Karaferye Zaimi Tavaşi İbrahim Ağa ve Vakfiyesi

Yeni ulaşılan belgeler ışığında incelenen zaviyenin/caminin banisi ve inşa tarihi hakkındaki tespitleri ortaya koymadan önce, mevcut durumda yapının banisi ve inşa tarihine dair yayınlara yansıyan hususların ele alınması yararlı olacaktır.

Mevcut yayınlarda İbrahim Ağa Camisi'nin banisi olarak geçen İbrahim Ağa'nın, Sultan III. Murad'ın babüssaade ağası olduğu, H. 988'de (M. 1580) vefat ettiği, İbrahim Ağa Çayırı olarak bilenen yerin kendisine ait olduğu, kendisinin de oraya defnedildiği belirtilmektedir.⁴⁶ Benzer şekilde Sicill-i Osmani'de de Sultan III. Murad'ın babüssaade ağası olduğu bilgisi dışında detaya yer verilmediği görülmektedir.⁴⁷

Görsel 1: H. 907 tarihli İbrahim Ağa Vakfiyesi'nde İbrahim Ağa ile ilgili bölüm⁴⁸

Görsel 2: H. 907 tarihli İbrahim Ağa Vakfiyesi'nde vakıf eserlerine dair bölüm⁴⁹

³⁹Aynur Çifci, "Son Dönem İstanbul Karakolları: Anadolu Yakası ve Büyükdere Topçu Karakolu" (Yüksek Lisans Tezi, YTÜ, 1996), 315-317.

⁴⁰Necla Arslan, İstanbul Karakolları (II. Mahmud ve Abdülmecid Dönemi), (Doçentlik Tezi, Tarihsiz)

⁴¹Caminin üzerindeki kitabe, Nevciyan Feridun Paşa Cami-i Şerifi, R. 27 Ağustos 1328 ve H. 25 Şaban 1330 bilgisine yer verilmektedir.

⁴²Detaylı bilgi için bk.: Afife Batur, "Adile Sultan Kasrı", *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, c.1 (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1993), 83-84.

⁴³Görsel için bk.: "The Imperial Police Station in the Koşuyolu section in Üsküdar", Library of Congress, Erişim 02 Kasım 2024 <https://www.loc.gov/item/2003670782/>; Ayrıca bk.: Aynur Çifci, "Son Dönem," 321-322.

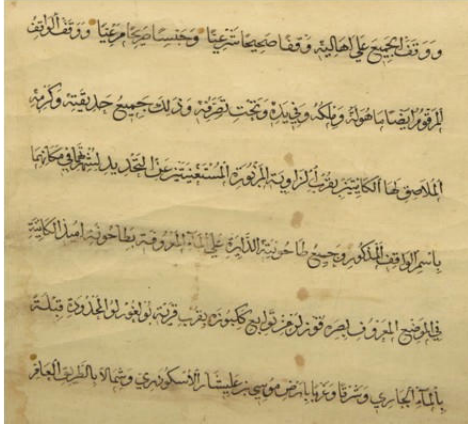
⁴⁴Detaylı bilgi için bk.: Semavi Eyice, "Ayrılık Çeşmesi", *TDV İslam Ans.*, c.4, (İstanbul: TDV Yay., 1991), 284-285.

⁴⁵Haziredaki kadın mezar taşları için yapılmış çalışma için bk.: Selma Gül, "Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı XVIII. Yüzyıl Kadın Mezar Taşlarında Görülen Bezemeler", *Sanat Tarihi Yıllığı* 26 (2017), 69-103.

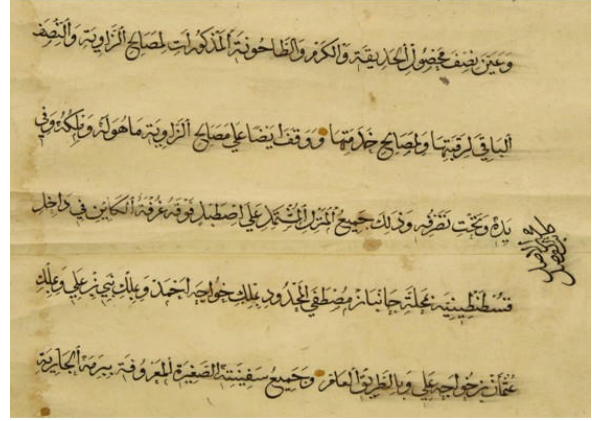
⁴⁶Ayvansarayî vd., *Hadîkatü'l Cevâmi*, 652;; Hacı İsmail Beyzade Osman Bey, *Mecmûa-ı Cavâmi*, 56-57, 84. Bu eserde İbrahim Ağa Camisi'nin sadece yeri ve banisinin adı paylaşılmaktadır. Ayrıca yapının adı bu kitapta hem Üsküdar hem de Kadıköy kısmında geçmekle birlikte bani ismi sadece Üsküdar kısmında vardır; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, 2:32; Kolağası Mehmed Raif, *Mirat-ı İstanbul*, 42; Eğin, "İbrahim Ağa Çayırı Mescidi", 123.

⁴⁷Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, haz. Ali Aktan vd. (İstanbul: Sebil Yay., 1995) 1:91.

Tespit edilebildiği kadarıyla, incelenen zaviyenin asıl banisi olan İbrahim Ağa'nın Kadıköy'deki vakıf arazilerine dair en erken kayıt H. 29.09.898 (M. 14 Temmuz 1493) tarihli belgedir. Sultan II. Bayezid tuğralı bu belgede Üsküdar, Gebze ve Kadıköy'de İbrahim Ağa'nın almış olduğu arazilere ve bu arazilerin öşür ve resimsiz (vergisiz) olarak İbrahim Ağa'nın tasarrufunda olduğuna dair bilgiler mevcuttur.⁵⁰ Sultan II. Bayezid tarafından verilmiş olan bu mülknamenin daha sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından teyit edildiği anlaşılmaktadır.⁵¹

Görsel 3: Vakfiyede, Vakfın akarlarına dair bilgilerin bulunduğu bölüm⁵²

Görsel 4: Vakfın akarlarına dair bilgiler bulunan kısım⁵³

Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan ve Osmanlı Arşivi (BOA) veri tabanında H. 20 Safer 970 (M. 19 Ekim 1562) tarihli olduğu belirtilip sadece özet bilgisine yer verilen TS.MA.d. 7071 numaralı, Arapça yazılmış İbrahim

⁴⁸ **G 1'deki metin**, ...sâhibu'l-hayrât ve'l-müberraât, ma'denü'l-yümni ve'l-berekât, iftihârü'l-havâssi ve'l-mukarrabîn, makbûlül-mülûki ve's-selâtîn, üsvetü'l-ümerâil-'izâm, kudvetü'l-küberâil-fihâr, zü'l-kadrî ve'l-ihtirâm, el-muhtessu li-'inâyeti'l-melikî-'allâm İbrahim Ağa b. Abdullah et-Tavâşî za'im-i nâhiyeti Karafırye, sânehu'llâhu te'âlâ... şeklinde okunmuştur.

Bu metin, ... bu hayırların ve bağışların sahibi, kismet ve bereket madeni, seçkinlerin ve yaklaşmış olanların ıftiharı, melik ve sultanların makbulü, değerli emirlerin örneği, kıymetli büyüklerin rehberi, kadir-kıymet sahibi, hürmetli, o allame melikin inayetine mazhar, Karafırye nahiyesinin zaimi İbrahim Ağa b. Abdullah et-Tavîşî, Allah onu korusun... şeklinde çevrilmiştir.

⁴⁹ **G 2'deki metin**, ...zâviyeten müstemiletan 'alâ mesâcidi'n üssise bünyânühû alâ takva ve hucurâtin kâyineten fî nâhiyeti'l-karyeti'l-müsemmatî bi-Karyeti Kâdî bi-kurbi Üsküdar min tevâbi' Gekibuze cenbe't-târikî'l-âm ve hânen kâyinen karîbe'z-zâviyeti'l-mezbûra ve matbâhan kâyinen eydan karîbehâ ve selâsi hucurâtin kâyinetin cenbehâ küllühâ müstağniyetin 'ani't-tahdîd li-'şuhretihâ bi'smî'l-vâkıfî'l-mezbûr bânîhâ... şeklinde okunmuştur.

Bu metin, Üsküdar yakınında, Gekboze'ye bağlı, ana yolun yanında, Kadıköy nahiyesinde bulunan ve müstemilatında -binası takva üzere kurulmuş- bir mescidi ve odaları bulunan bir zaviye, zikri geçen zaviyenin yakınında bir han, yine onun yakınında bir mutfak, üç oda, ki bunlar mezkur vâkıfı ve banisi olan kişinin adıyla tanınmış olduğu için tariften müstağnidir, şeklinde çevrilmiştir.

⁵⁰ BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri (TS.MA.d) 7129, H. 29.09.898 (14 Temmuz 1493)

⁵¹ BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri (TS.MA.d) 7048, H. 29.06.927 (6 Haziran 1521).

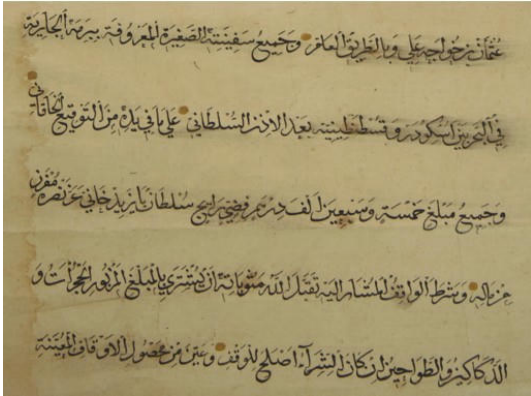
⁵² **G 3'teki metin**, ...ve vekafe'l-cemî'a 'alâ ehâlihi vakfen sahîhan şer'iyyen ve habsen sarîhan mer'iyyen ve vekafa'l-vâkıfu'l-merkûm eydan mâ hüve lehû ve milkuhû ve fî yedihi ve tahti tasarrufihî ve zâlike cemî'u hadîkatihi ve kermihî'l-mülâsiki lehâ el-kâyneteyni bi kurbi'z-zâviyeti'l-mezbûra'l-müstağniyeti 'ani't-tahdîd li-'şuhretihimâ fî mekânihimâ bi's-mî'l-vâkıfî'l-mezkûr ve cemî'i tâhûnetihî'd-dâyirati 'ale'l-mâi'l-ma'rûfeti bi-tâhûneti ümiz (?) el-kâynetî fî'l-mevzi'i'l-ma'rûf bi-Sırazozlar min tevâbi' Gekibuze bi-kurbi karyeti Bulgurlu el-mahdûdeti kıbleten bi'l-mâi'l-cârî ve şarben ve garben bi-arzi Musa b. Alişâr el-Üsküdarî ve şimâlen bi't-târikî'l-âm... şeklinde okunmuştur.

Bu metin, ...ve hepsini ahalisine vakf-ı sahîh-i şer'i ve habs-i sarîh-i mer'i olarak vakfetti ve vâkıf- merkum ayrıca kendine ait, kendi elinin altında, tasarrufunda bulunan şeyleri de vakfetti ki bunlar da mezkur vâkıfın adıyla o mekânda bilindiği için tariften müstağni olan mezkur zaviyenin yakınında bulunan bahçesinin tamamı ve ona bitişik olan üzüm bağı, Bulgurlu köyü yakınında Gekibuze'ya bağlı yerlerden Sırazozlar diye bilinen yerdeki (?) değirmeni diye maruf su değirmeninin tamamı ki onun kible yönünde akarsu, doğu ve batısında Musa b. Alişâr el-Üsküdarî'nin arazisi, kuzeyinde ana yol bulunuyor... şeklinde çevrilmiştir.

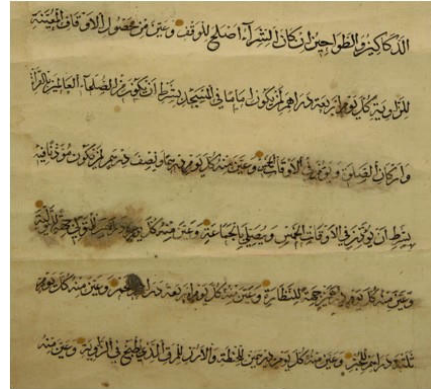
⁵³ **G 4'teki metin**, ...ve 'ayyene nisfa mahsûlî'l-hadîkati ve'l-kermi ve't-tâhûnî'l-mezkûrâtî li-mesâlihî'z-zâviyeti ve'n-nisfe'l-bâkiye li-rakabetihâ veli-mesâlihî hademetihâ ve vekafe eydan 'alâ mesâlihî'z-zâviyeti mâ hüve lehû ve milkuhû ve fî yedihi ve tahte tasarrufihî ve zâlike cemî'u'l-menzilî'l-müstemilî 'alâ istablin fevkahû ğurfetun el-kâyin fî dâhili Kostantiniyye bi-mahalleti Canbaz Mustafa el-mahdûd bi-milki Hoca Ahmed ve bi-milki Nebi b. Ali ve bi-milki Osman b. Hoca Ali ve bi't-târikî'l-âm... şeklinde okunmuştur.

Bu kısım, ...mezkur bahçe, bağ ve değirmenin mahsulünün yarısını zaviyenin maslahatına, kalan yarısını da oranın bakımına ve hizmetçilerinin maslahatına vakfetti ve yine zaviyenin maslahatı için kendine ait, kendi elinin altında, tasarrufunda bulunan şeyleri de vakfetti ki bunlar da Kostantiniyye dahilinde Cambaz Mustafa Mahallesi'nde Hoca Ahmed'in mülküne, Nebi b. Ali'nin mülküne, Osman b. Hoca Ali'nin mülküne ve ana yola komşu, üzerinde bir oda olan ahır da içine alan evin tamamıdır... şeklinde çevrilmiştir.

Ağa Vakfıyesi⁵⁴ burada incelenen yapılarla ilgili literatüre yansıyan bilgilerden farklı bilgiler sunmaktadır. Osmanlı Arşivi'nde özet kısmında vakfiye tarihi H. 20 Safer 970 (M. 19 Ekim 1562) olarak verilmiş ancak vakfiyede en altta yer alan tarih kısmı H. Safer ayının ortaları 907 (Ağustos-Eylül 1501) şeklindedir (G.14).⁵⁵ Bu bilgi ve vakfiyeye yansıyan diğer detaylar hem yapıların banisinin hem de inşa tarihinin farklı olduğunu göstermektedir. H. 907 tarihli vakfiyede saray ağalarından olan Karaferiye (Karaferiye) zaimi Tavaşi İbrahim Ağa'nın Gebze'ye bağlı Üsküdar yakınındaki Kadı Karyesi'nde, bünyesinde mescit, han, mutfak ve odaların bulunduğu zaviyesinden bahsedilmektedir. Vakfiyede zaviyenin işlemlerini sağlayacak gelir kaynakları, kimlere ne kadar ücret ödeneceği, mutfak kısmına alınacak yiyecek ve miktarları gibi pek çok detaya yer verilmektedir.⁵⁶

Görsel 5: Vakfın akarları ile ilgili kısım⁵⁷

Görsel 6: Vakfın akarlarına dair bilgiler bulunan kısım⁵⁸

Vakfiyede İbrahim Ağa'nın kimliği ile ilgili kısımda, övgü dolu sözlerden sonra İbrahim Ağa, *Karaferya Nahiyesi'nin zaimi İbrahim Ağa b. Abdullah et-Tavaşi* şeklinde tanıtılmaktadır (G.1). Vakfiyede yapılara değindiği kısımda, Üsküdar yakınlarında, Gebze'ye bağlı, ana yolun yanında bünyesinde bir mescit ve odaları olan bir zaviye ile zaviye yakınında han, mutfak ve üç oda şeklinde vakfedilen yapılara dair bilgiler yer almaktadır (G.2). Vakfın akarları ve akarların nereye harcanacağına dair olan kısımda, zaviyenin yakınında kendisine ait bahçe ve ona bitişik olan üzüm bağı, Bulgurlu'da Sarıkozlar diye bilinen yerde *Ümiz* (?) olarak bilinen değirmenin tamamını vakfettiği ve bu bağ, bahçe ve değirmenden elde edilecek gelirin yarısını zaviyenin maslahatına, kalan yarısının zaviyenin bakımı ve hizmetçilerin giderlerinde kullanmasını istediği

⁵⁴ BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri (TS.MA.d) 7071, H. Safer ayı ortaları 907 (Ağustos/ Eylül 1501). Vakfiye'nin Osmanlı Arşivi'nde sadece özeti bulunmaktadır. Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan vakfiyenin temin edilebilmesi için T.C. Milli Saraylar Başkanlığına başvurmak gerekmektedir. Kondisyonu iyi durumda olan vakfiyenin tek parça olduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyenin yaklaşık olarak ortasında Sultan II. Bayezid'in tuğrası bulunmaktadır.

⁵⁵Burada, yıl kısmındaki rakamlar aynı olduğundan sisteme girilirken de bir yanlışlık olmuş olabilir.

⁵⁶BOA, TS.MA.d. 7071.

⁵⁷ **G'5'teki metin**, ...ve cemî'u sefînetihî's-sagîrâtî'l-ma'rûfe bi-preme'l-cârîye fî'l-bahreyni Üsküdar ve Kostantiniyye ba'de'l-iznî's-sultânî 'alâ mâ fî yedihi mine't-tevkî'lî'l-hâkânî ve cemî'u meblağî hamsetin ve seb'îne elfe dirhemîn fîzîyyîn râyıcı Sultân Bayezîd Hanî 'azze nasruhû müfrezîn 'an mâlihî ve şerata'l-vâkifu'l-müşâru ileyh tekabbel Allahu mesûbâtihî en yüşterâ bi'l-meblağî'l-mezbûr el-hucurâtü ve'd-dekâkîn ve't-tavâhîn in kâne's-şirâu eslah li'l-vakfi... şeklinde okunmuştur.

Bu metin, ...ve padişahın imzalı resmi izine Üsküdar ile Kostantiniyye arasında çalışan preme diye maruf geminin tamamını ve Sultan Bayezid Han -'azze nasruhû- rayiciyle yetmiş beş bin gümüş dirhemini tamamını malından çifraz ederek ve o vâkıf -Allah mesûbâtını kabul etsin- mezkur meblağ ile -eğer satın alma vakıf için daha uygunsa- odalar, dükkanlar ve değirmenler satın alınmasını şart koştu... şeklinde çevrilmiştir.

⁵⁸ **G 6'daki metin**, ...ve 'ayyene min mahsûlî'l-evkâfî'l-mu'ayyeneti lî'z-zâviyeti külle yevm erbaa derâhîm li-men yekûn imâmen fî'l-mescidi bi-şarti en yekûne mine's-sulehâî'l-âlimine fî'l-kirâeti ve erkânî's-salâtî ve yüemime fî'l-evkâtî'l-hamsi ve 'ayyene minhu külle yevmin dirhem en ve nîsfê dirhemîn li-men yekûn müezzinen fihî bi-şarti en yüezzeine fî'l-evkâtî'l-hamsi ve yusalîye bi'l-cemaati ve 'ayyene minhu külle yevmin [okunamayan kısım] derâhîme li'l-mütevellî ciheten li't-tevliyeti ve 'ayyene minhu külle yemin derâhîme ciheten li'n-nezârati ve 'ayyene minhu külle yevmin erbaate derâhîm li'l-laîmi ve 'ayyene minhu külle yevmin selâsete derâhîm li'l-hubzi ve 'ayyene minhu külle yevmin dirhemeyni li'l-hantati ve'l-eruzzi li'l-merakî'lezi yutbahu fî'z-zâviyeti...' şeklinde okunmştur.

Bu metin, ...ve zaviyeye tahsis edilmiş muayyen evkafın mahsulündən her gün dört dirhem mescitte imam olacak kişiye tayin etti ki bu da onun salihlerden olması, kıraati ve namazın erkânını bilmesi, günde beş vakit namaz kıldırması şartlarıdır ve ondan her gün bir buçuk dirhem orada müezzîn olacak kişiye tayin etti ki bu da onun beş vakit orada müezzînlik yapması ve namazları cemaatle kılması şartlarıdır ve ondan her gün mütevelliyeye işini görevi cihetinde [okunamayan kısım] dirhemler (muhtemelen 3 dirhem) tayin etti ve ondan her gün nezaret için görev cihetince dirhemler tayin etti ve ondan her gün dört dirhem et için tayin etti ve ondan her gün üç dirhem ekmek için tayin etti ve ondan her gün iki dirhem buğday ve pirinc için tayin etti ki bunlar zaviyede her gün pişecek olan merak (etle pişirilen sulu bir yemek) içindir... şeklinde çevrilmiştir.

anlaşılmaktadır. Yine İstanbul'da⁵⁹ Cambaz Mustafa Mahallesi'ndeki evi de vakfettiği belirtilmektedir (G.3,4). Devamında vakfın akarlarında Üsküdar- İstanbul arasında yolcu taşımacılığı yapması için Sultan II. Bayezid Han tarafından izin verilen⁶⁰ bir premeyenin⁶¹ tamamı vakfedilmiştir. Yine Sultan II. Bayezid Han rayiciyle 75 bin gümüş dirhemi malından ifraz ederek, eğer satın almak vakıf için uygunsa odalar, dükkanlar ve değirmenler alınmasını şart koştuğu anlaşılmaktadır (G.5). Vakfiyede, zaviyede çalışacak imam ve müezzinin nitelikleri, imam ve müezzine verilecek ücretler ile mütevellinin görevi ve ona verilecek ücret ile her gün pişecek yemek (merak⁶²) için et, ekmek, pirinç ve buğday için ayrılan bütçe miktarına dair ayrıntılar belirtilmiştir (G.6). Yine vakfiyede, mutfak kısmına yağ, tuz, soğan, odun; mescit kısmı için hasır, kandil ve bakır; aşçı için günlük yevmiye; zaviye, mutfak ve han önünde akan suyolunun bekçiliği için bütçe belirlenmiştir (G.7)⁶³. Bakırdan kap-kacak, sini, kevgir gibi mutfak eşyalarının tedarik edilmesine de para ayrılmıştır (G. 8).⁶⁴ Bu kısmın devamında İbrahim Ağa'nın oturduğu haneyi de kendisi hayattayken oturmak şartıyla vakfa kaydettirdiği (G. 9)⁶⁵, kendisinden sonra kardeşinin çocuklarını tayin ettiği, onlardan sonra çocukları ve torunlarının soyu üzerinden devam etmesi, soy tükenirse yetkililere devredileceği bilgisi yer almaktadır (G. 10).⁶⁶ Ayrıca vakfiyede vakfa mütevellî tayin edilen Behram Ağa'nın vakfın mallarını üzerine aldığı ve bunun bir mahkemece görüldüğü, sonrasında mahkemenin vakıf mallarını Behram Ağa'dan aldığı, bu süre zarfında Behram Ağa tarafından elde edilen gelirin borç kaydedildiğine dair detaylara yer verilmektedir (G. 11-14).⁶⁷

⁵⁹Metinde, *Kostantiniyye* şeklinde geçmektedir.

⁶⁰İzin verildiğine dair bilginin bulunduğu belge, kondisyonu düşük olduğu gerekçesiyle Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nden temin edilememiştir. Ancak belgenin BOA arşivinde özeti bulunmaktadır. Bk. BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri (TS.MA.d) 7048, H. 29.01.902 (07 Ekim 1496).

⁶¹Preme/pereme; Yunanca perama, feribot anlamındaki kelime, eskiden yük taşımada kullanılan iki direkli ve iki yelkenli büyük kayık şeklinde tanımlanıyor. Yukarıdaki ifadeler dışında, bereme, pireme, perime, prama şeklinde de ifade edildiği anlaşılmaktadır. Bk. Mustafa Pultar, *Denizlülük Büyük Deniz Sözlüğü*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2002), 630-631.

⁶²Et suyu, çorba. Bk.: Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat, haz. Abdullah Yeğin vd. (İstanbul: Türdav Yay, 1999) 609.

⁶³**G 7'deki metin**, ...ve 'ayyene minhu külle yevmin dirhemen li'l-milhi ve'l-basali ve'l-hatab ve 'ayyene minhu külle yevmin dirhemen vahiden li-hasiri'l-mescidi ve li-dühni's-sirâci ve li-nühâsi'l-âti'n-nehâsi'l-mevkufeti 'ale'z-zâviye ve 'ayyene minhu külle yevmin dirhemeyni li'd-dabbâh ve 'ayyene minhu külle yevmin selâsete derâhime li-rakabeti'z-zâviyeti ve'l-hân ve'l-matbahi ve li-tariki'l-mâi'l-câriyeti emâme'z-zâviyeti fe in lem yefi mâ 'uyyine lehâ yukadderu'r-rakabe... şeklinde okunmuştur.

Bu kısım, ... ve ondan her gün tuz, soğan ve odun için bir dirhem tayin etti ve ondan her gün caminin hasırı, kandil yağı ve bakırı için bir dirhem tayin etti ve ondan aşçı için her gün iki dirhem tayin etti ve ondan her gün üç dirhem zaviye, han, mutfak ve önünde akan su yolunun bekçiliği için tayin etti, eğer bu miktar yetmezse bekçilik işi tekrar takdir edilir..., şeklinde çevrilmiştir.

⁶⁴**G 8'deki metin**, ...ve vekafe'l-vâkıfu'l-mûmâ ileyhi erbaate e'dâdin mine'l-âti'n-nühâsi'l-ma'rûf bi-sahan ve 'adedeyni âhareyni ma'rûfeyni bi-tepsi ve inâen kebîren minhâ ma'rûfen bi-sini ve inâeyni âhareyni minhâ ma'rûfeyni bi-hereni me'a'l-kebçeteyni ve'l-kefkireyni li'l-isti'mâli fi'z-zâviyeti... şeklinde okunmuştur.

Bu kısım, "...ve adı geçen vâkıf bakırdan dört adet sahan diye bilinen kap ve iki adet tepsi diye bilinen kap ve ayrıca sini diye bilinen büyük bir kap ve hereni diye bilinen iki adet kap ve iki kepçe ve iki kevgir ile birlikte zaviyede kullanılmak üzere vakfetti... şeklinde çevrilmiştir.

⁶⁵**G 9'daki metin**, ...ve vekafa eydan menzilehu'llezî yeskünü fîhi el-müştemil 'alâ büyûtin müteaddide münkasime ile'l-ulviyyât ve's-süflîyyât ve alâ istablin ve hadîkatın ve kenîfin ve muhavvatin el-kâyini fî dâhili Dârissaadeti Kostantiniyye yakruba el-câmî'a'l-kebîra Ayasofya el-mahdûd bi-vakfi Hazreti Hüseyin Ağa ve bi-milki Taci Bey ve bi-milki İskender Ağa ve bi-milki Mahmud Bey ve bi't-tariki'l-âm... şeklinde okunmuştur.

Bu metin, "...ve yine içinde oturduğu meskeni de vakfetti ki bu meskenin müştemilatı birtakım üst ve alt odalardan, bir ahırdan, bir bahçeden, bir tuvaletten ve bahçe duvarlarından oluşmaktadır, bu mesken Kostantiniyye'de Darussaade'de Ayasofya Camii Kebiri yakınında Hazreti Hüseyin Ağa vakfı, Taci Bey mülkü, İskender Ağa mülkü, Mahmud Bey mülkü ve ana yol ile çevrelenmiştir..., şeklinde çevrilmiştir.

⁶⁶**G 10'deki metin**,...ve şerata en yesküne fîhi mâdâme fî kaydi'l-hayâti sümme ba'de'hû 'ayyene li'bney ehîhi Hüseyin ve Mustafa ibney Abdillâh sümme yusarrafu ilâ mesârifiz-zâviyeti ve şerata et-tevliyete ve't-tasarrufe mutlakan mine't-tabdîli ve't-tağyîri ve'z-zîyâdeti ve'n-nuksâni ve nasbi mütevellin âhar ve 'azlihi li-nefsihi mâdâmet fî kaydi'l-hayâti sümme ba'de'hû et-tevliye fakat li-aslah 'utekâihî sümme li-eslah ebnâi 'utekâihî neslen ba'de neslin ve karnen ba'de karnin sümme ba'de inkirâzihim fevveza'l-emru ilâ ulî'l-emri....

Bu metin, "...ve hayatta olduğu sürece orada oturmayı şart koştu, sonra kardeşi Abdullah'ın iki oğlu Hüseyin ve Mustafa'yı tayin etti, sonra da zaviyenin masraflarına sarf edilir, ayrıca değişip dönüştürme ya da ekleme çıkarma işlerindeki [kendini] velayeti[ni], hayatta iken kendini azledip başka bir mütevellî tayin etmeyi de şarta ekledi, sonra en uygun çocukların soyundan nesilden nesle çağlar boyu devam eder, onların soyu tükenirse bu iş yetkililere devredilir... şeklinde çevrilmiştir.

⁶⁷**G11'deki metin**, ...ve 'ayyene'n-nezârate li-men yekûnu 'ale'l-hademeti fi's-sarâyi'l-cedîdi'l-âmiri nâziran el-ma'rûf bi-kapuağası fe-in fazule min rizki'l-mürtezakati şey'un yüsterâ bihi'l-amlâku'n-nâfi'atu li'l-evkâfi ve yulhaku bihâ ve lev nekasa min usûli'l-fevâyidi nukisa 'alâ hasebi nuksânihâ mine'l-vezâyifi vakfen sahîhan şer'iyyen ve cinsen sarîhan mer'iyyen... şeklinde okunmuştur.

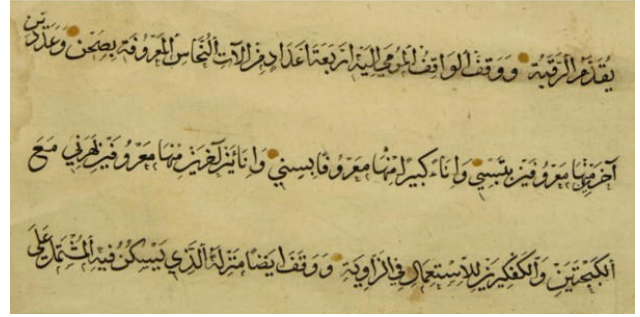
Bu metin, "...ve Kapuağası diye bilinen ve Saray-i Cedid-i Âmir'in hizmetçilerine nazır olacak kişiyi nezarete tayin etti, ücretlerinin ücretinden bir şey artarsa onunla vakıflar için fayda getiren bir şey satın alınır ve ona dahil edilir, eğer usul-i fevâidden bir şey noksan gelirse noksanlık durumuna göre vazifelerden eksiltilir, sahih bir vakf-ı şer'i olarak, cins-i sarîh-i mer'i olarak... şeklinde çevrilmiştir.

G.12'deki metin, ...sümme enne'l-vâkife'l-mezbûr efreze'l-evkâfe'l-mezbûra ve sellemehâ ilâ Behram Ağa b. Abdullah ve vellâhu'l-kiyâm bi-umûrihâ ve hîfzi rakabetihâ ve usûlihâ ve's-tismâri fevâyidihâ ve zabti gallâtihâ ve icrâyihihâ 'alâ şerâiyatihâ el-mübeyyene ve mevâcibihâ el-mu'ayyene ve teselleme hüve minhu ve kabzahâ bi-ikbâzihi fâriğatan gayra meşğûletin bimâ yemne'u sıhate'l-kabzi ve sârat fî yedihî ve erâde en yerci'a 'ani'l-evkâfi'l-mezbûra ve yudhilehâ fî milkihi binâen 'alâ 'ademilüzûmihâ iz âlem tekûn müseccelen 'alâ mezheb'i'l-İmâmî'l-

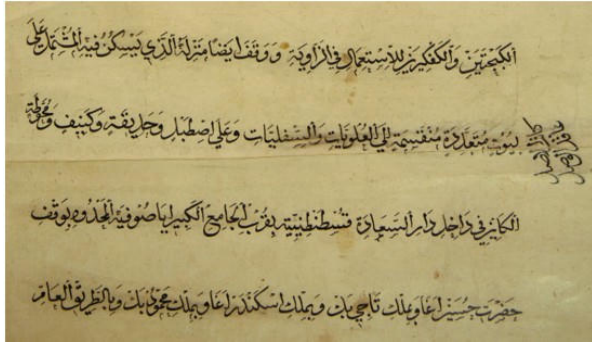
Vakfiyenin son satırında ...dokuz yüz yedi yılının safer-i muzaffer ayı ortalarında buna şahitlik yapıldı... şeklinde nihayetlenip (G. 14), devamında şahitlerin isimleri bulunmaktadır.

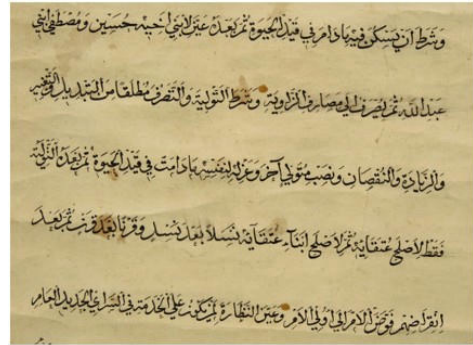
Görsel 7: Gelirlerin harcanmasıyla ilgili kısım

Görsel 8: Mutfağa alınacak malzemeyle ilgili kısım

Görsel 9: İbrahim Ağa'nın evini vakfettiği kısım

Görsel 10: Vakfın yönetilmesi ile ilgili kısım

Azam Ebî Hanîfe el-Kûfî -âmelehuillâhû bilutfihlîvâfî- ve nâze'ah'u zâlike'l-mütevellî fîhâ ve lem yerqa bi-ihracihâ 'an yedihî binâen 'alâ lüzûmi vakfiyyetihihâ 'alâ kavli'l-îmâmeyni Ebî Yusuf Yakub b. İbrahim el-Ensârî ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî -radiyellehû teaala 'anhumâ- fe-terâfe'â ile'l-hâkimi'l-müvekkî'i a'lâ hâze'l-kitâb bi-hattihi'l-müstetâbi-sânehu'llahu'l-meliku'l-vehhâb... şeklinde okunmuştur.

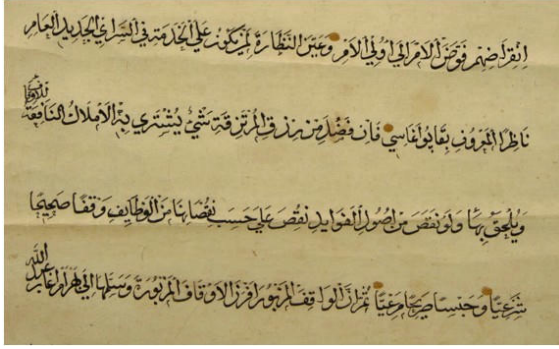
Bu metin, ...sonra söz konusu vâkıf, zikredilen vakıfları ifraz etti ve Behram Ağa b. Abdullah'a teslim etti ve onu belirlenmiş şartlar ve muayyen vazifelere göre onların işlerini yürütmek, onları gözetmek, asıllarını korumak, kârlarını işletmek, mahsulünü zapt etmek ve icra etmek üzere mütevellî kıldı ve o da kabzin sıhhatine mani olacak bir durum olmaksızın kabzederek teslim aldı ve onun eline geçmiş oldu; ve o, eğer o vakıflar müseccel yapılmamışsa İmam-ı Azam Ebu Hanîfe el-Kûfî'nin -Allah geniş lütfuyla ona muamele etsin- mezhebine göre lüzum (bağlayıcılık) şartı olmayacağı görüşüne dayanarak zikredilen vakıflardan dönmek ve onları mallarına katmak istedi ve bu mütevellî onunla bu vakıflar üzerine anlaşmazlığa düştü, İmâmeynin yani Ebu Yusuf Yakub b. İbrahim el-Ensârî ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin -Allah o ikisinden razı olsun- görüşlerine göre vakıf mallarının vakfiyetinin lüzumu/bağlayıcılığı görüşüne dayanarak onların elinden çıkmasına razı olmadı, bu ikisi [meseleyi] yukarıda değerli imzası bulunan hakime -melik ve vehhab olan Allah onu korusun- götürdüler..., şeklinde çevrilmiştir.

G. 13'deki metin, ...fe-ba'de'l-muhasame eş-şer'iyye hakeme'l-hâkimu'l-mezbûr rafe'allahu şânehû bi-sihhati'l-vakfi ve lüzûmihi 'alâ kavli'l-îmâmeyni fe-sâratil-evkâfu'l-mezbûra vakfen müseccelen mahkûmen 'aleyhi bi-sihhatihi ve lüzûmihi bi-haysu lâ yubâ'u ve lâ yûhebu ve lâ yumleku ve lâ yutebeddelu ve lâ yutağayyaru ba'de'l-vâkıfî bel yucrâ 'alâ aslihi el-müebbedi'l-müeyyed ve yukâmû 'alâ şatihi'l-müekkedi'l-muhalled fe lâ yehillu mimmen yu'minu billahi ve yusaddiku bi'n-nebiyyi't-tâhiri min halifetin ve sultanin ve vezirin ve müftin ve kâdin ve müderrisin ve vâlin ve emîr ve lâ li-ehadin mine'n-nâsi sağırin ve kebîrin naksu hâze'l-vakfi ve lâ nakluhû ve lâ nakzuhû ve tahviluhû ve lâ ibdâluhû ve ta'dîluhû... şeklinde okunmuştur.

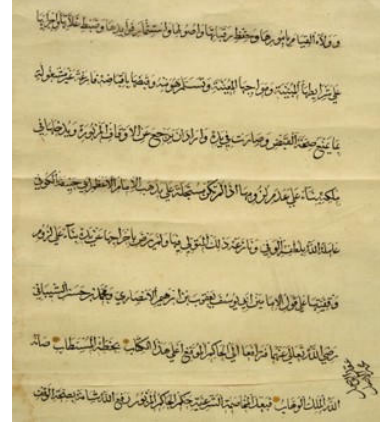
Bu metin, ...ve şer'i mahkeme neticesinde söz konusu hakim -Allah şanını yüceltsin- İmâmeyn'in görüşüne dayanarak vakfın sıhhatine ve lüzumuna hükmetti; böylece o vakıflar sıhhatine ve lüzumuna hükmedilmiş müseccel vakıflar haline gelmiş oldu ki bu da vâkıftan sonra artık satılamayacağı, hibe edilemeyeceği, rehin verilemeyeceği, temellük edilemeyeceği, değiştirip dönüştürülemeyeceği anlamına gelir, yani müebbed ve müeyyed olan aslı neyse ona göre icra edilir, müekked ve muhalled (sonsuz kadar kalıcı) şartına göre ayakta tutulur, Allah'a inanan ve Tayyib-u tâhir olan Peygamberini tasdik eden hiç kimseye -ister halife, sultan, vezir, müfti, kadı, müderris, vali, emir olsun isterse küçük veya büyük herhangi bir insan olsun hiç kimseye- bu vakfı noksan kılmak, nakletmek, nakzetmek (geçersiz kılmak), değiştirmek, dönüştürmek, iptal etmek ve tatil etmek (işlevsiz bırakmak) helal değildir... şeklinde çevrilmiştir.

G. 14'deki metin, ...sümme inne'l-vâkıfe'l-müşâra ileyh ekarra ve'terafe hâle cevâze ekâririhi şer'an bi-ennehû ehaza ve kabaza mine'l-meblağî'l-mezbûr meblağa sittine elfe dirhemini min yedi'l-mütevellî'l-merkûm ve sarafehû ilâ mesârifihî fe'l-âne 'aleyhi deynun lâzimu'l-edâ ve vâcibu'l-kazâ ve saddekahû Behram Ağa el-merkûm ikrârân ve tasdikân sahihan şer'iyyen sümme inne'l-vâkıfe'l-mûmâ ileyh azele'l-mütevelliye'l-mezbûr 'ani't-tevliyeti ve 'âdeti't-tevliyeti ilâ nefsihi 'alâ mâ sebeka mine'l-vechi'l-mezkûr ve 'alâ hâzâ veka'a'l-işhâdu fî evâsidi şehri Saferi'l-muzaffer min şuhûri seneti seb'a ve tis'a miye... şeklinde okunmuştur.

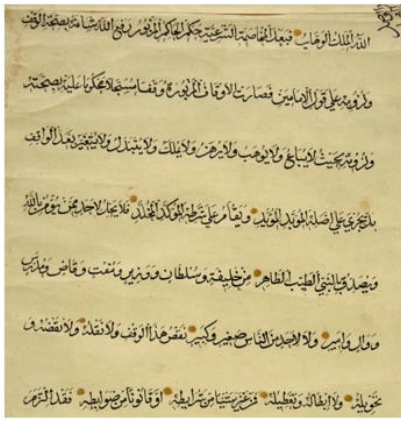
Bu kısım "...sonra o vâkıf, zikrolunan meblağdan altmış bin dirhemi söz konusu mütevelliden teslim aldığını ve masraflarına sarf ettiği ikrar ve itiraf etti, şu anda ödemesi zorunlu olan bu borç onun üzerindedir, adı geçen Behram Ağa sahih ve şer'i olarak bunu ikrar ve tasdik etti, sonra adı geçen vâkıf söz konusu mütevelliye azletti ve tevliye vazifesi geride geçtiği veçhile kendisine dönmüş oldu. Bu şekilde dokuz yüz yedi yılının Safer-i muzaffer ayı ortalarında buna şahitlik yapıldı..." şeklinde çevrilmiştir.

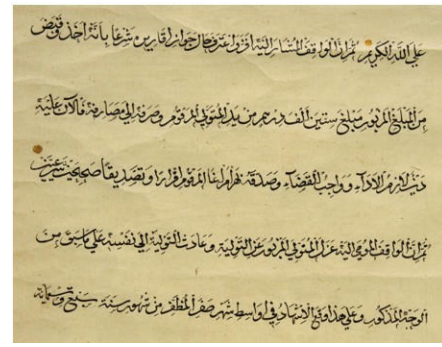
Görsel 11: Vakfın işleyişine dair detaylar

Görsel 12: Behram Ağa ile ilgili kısım

Görsel 13: Behram Ağa ile ilgili kısmın devamı

Görsel 14: Behram Ağa ile ilgili sürecin neticesi ve vakfiyenin tarih kısmı

Vakfın arazisine dair arşivde yer alan H. 13.01.993 (M. 15 Ocak 1585) tarihli belgede, Sultan III. Murad döneminde, dönemin kapı ağalarından Gazanfer Ağa, İbrahim Ağa Zaviyesi Vakfı'na ait ve Kadıköy bağlarına bitişik tarlaların mezra niteliğinde olduğu, ancak bu alanın zirai işler için uygun olduğu, kimsenin tasarrufunda olmadığı ve Müslümanlar arasında tevzi edilmesini talep etmiştir.⁶⁸ Bir hafta sonrası H. 20.01.993 (22 Ocak 1585) tarihli belgeden bu alanların bağ olarak Müslümanlara tevzi edilmesine dair dönemin padişahına ait fermanın, evkaf müfettişine gönderildiği anlaşılmaktadır.⁶⁹ Ayrıca İbrahim Ağa'ya ait olan geniş çayırılık alanın, varisleri tarafından müslim veya gayr-i Müslümlere satılmasına izin verilmesine dair arşiv kayıtları da bulunmaktadır.⁷⁰

Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde Kadıköy'le ilgili kısımda, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinden sonra buradaki kaleyi yıktırdığı ve şehrini darüssaade ağalarına has olarak ihsan ettiğinden bahsetmektedir.⁷¹ İbrahim Ağa'nın bu darüssaade ağalarından biri olup olmadığı anlaşılamamıştır.

⁶⁸ BOA, Bab-ı Asafî Defterleri (A.DVNSMHM.d) 55/211- H. H. 13.01.993 (15 Ocak 1585).

⁶⁹ BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 825/12, H. 20.01.993 (22 Ocak 1585).

⁷⁰ BOA, Sadaret Meclis-i Vala Evrakı (A.).MKT.MVL) 106/49, H. 29.08.1275 (3 Nisan 1859).

⁷¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman (İstanbul, Yeditepe Yay., 2. Baskı, 2022), 2/604-605.

2. İbrahim Ağa Camisi

Cami, Koşuyolu (İbrahimağa) Mahallesi'nde 1067 ada 4 parsel üzerindedir. Bir avlu duvarı ile çevrili yapının güneydoğusunda hazire, aynı hizada karakol ve karakolun güneyinde kitabesiz bir çeşme bulunmaktadır. Yapının mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndedir.

Görsel 15: İbrahim Ağa Mahallesi, cami ve önündeki sıbyan mektebinin bir kısmı
(Hoca Ali Rıza tablosu, kağıt üzerine yağlı boya, 27x33 cm- Antik AŞ Arşivi)⁷²

Vakfiye kısmında değinildiği gibi caminin, Sultan III. Murad'ın babüssaade ağası İbrahim Ağa tarafından 1580'de yaptırıldığı pek çok çalışmada tekrarlanmıştır.⁷³ II. Bayezid ve I. Selim dönemi yapıları üzerine önemli kaynak niteliği taşıyan çalışmaları olan İ. Aydın Yüksel ve Ayverdi'nin çalışmasında da İbrahim Ağa Zaviyesi veya mescidine rastlanmamıştır.⁷⁴

Yukarıda değinildiği gibi, yayınlara yansıyan bilgilerden farklı olarak yapının banisinin vakfiyesi ve diğer arşiv belgelerinden eserin Karaferiye Zaimi Tavaşi İbrahim Ağa Vakfı'ndan olduğu anlaşılmaktadır. Vakfiye tarihi H. Safer 907 (M. 1501) olduğundan yapının, vakfiye kaleme alındığında inşa edilmiş olduğunu söylemek mümkündür. İbrahim Ağa'nın yapının inşa edildiği bölgeyi satın aldığı H. 29.09.898 (M. 14 Temmuz 1493) tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Yapının, üzerine kurulduğu alanın satın alındığı 1493 ile vakfiye tarihi olan 1501 tarihleri arasında inşa edilmiş olması muhtemel görünmektedir.

⁷²İstanbul'un Ressamı: Hoca Ali Rıza Ev ve Şehir, haz. Ömer Faruk Şerifoğlu, (İstanbul: TOKİ Kültür Yay., 2018): 1:426.

⁷³Yayınlar için bk.: Ayvansaraylı vd., *Hadikatü'l Cevâmi*, 652.; Öz, *İstanbul Camileri*, 32; Eğin, "İbrahim Ağa Çayırı Mescidi", 123-124.

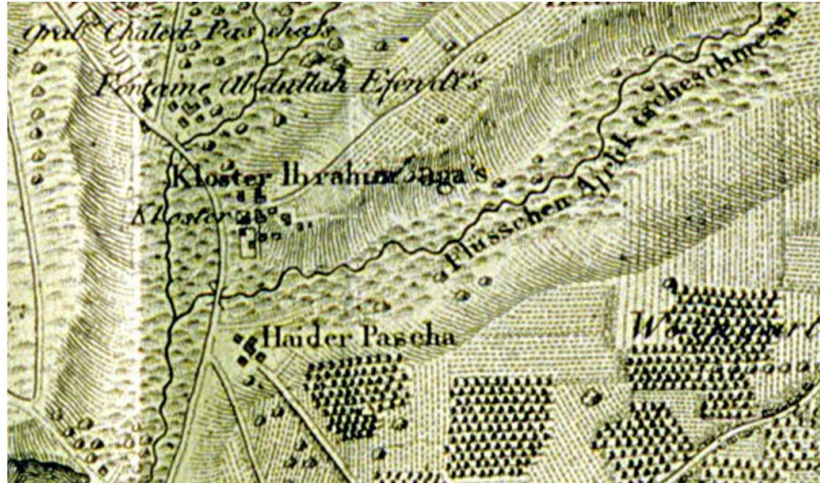
⁷⁴İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde: II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim Devri 886-826/1481-1520*, ed. Ekrem Hakkı Ayverdi (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., 1983).

Görsel 16: İbrahim Ağa Çayırı'nı gösteren fotoğraftan⁷⁵ detay, 1895-1923 (Moritz & Jacques Adler Frères)

Yapının bir dönem Kadiri tekkesi olarak faaliyette olduğu Hadika'ya⁷⁶ yansımakla birlikte, 17. yüzyılın sonlarına doğru İbrahim Ağa Tekkesi olarak faaliyette olduğu arşiv belgelerinden de anlaşılmaktadır.⁷⁷ Hadika'da yer alan bilgiye göre, I. Mahmud Dönemi darüssaade ağalarından Hacı Beşir Ağa'nın (ö. 1746) yedekçisi el Hâcc Velîyyüddîn Ağa (ö. 1748) tarafından mescide minber konulup yapı camiye dönüştürülmüştür.⁷⁸

Yapının tamiri ile ilgili Osmanlı Arşivi'nde belgeler bulunmaktadır. 13 Şaban 1261 (M. 18 Ağustos 1845) tarihli belgede⁷⁹ Haydarpaşa civarındaki İbrahim Ağa Camisi'nin bazı kısımlarının tamiri ile iç kısmında oluşan hasar ve mahfil-i hümayunun mefruşatının tevsiyesine ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Belgede Hamidiye Kaymakam vekilince tespit edilen masrafın tutarı 5134 kuruş olduğu, caminin vakfının bu tutarı karşılayacak gücünün olmadığı, tamirat süresinde doğan masrafın Laleli Vakfı'na masraf olarak kaydedildiği açıklanmaktadır. Belgede bahsi geçen tutarın vakfa iadesi ve giderin H. 1261 (M. 1845) senesi muhasebesine masraf olarak kaydedilmesinin kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır.

Görsel 17: Comte de Chouseul-Gouffier için F. Kauffer tarafından 1776'da çizilen haritada⁸⁰ Haydarpaşa semtini gösteren detay

⁷⁵Bk.: "Ayrılıkçeşmesi'nin eski hali", dgh tarih, 29 Eylül 2022, Erişim 01.12.2024, <https://gdh.digital/ayrilikcesmesinin-eski-hali-41402>

⁷⁶Ayvansarayi vd., *Hadîkatü'l Cevâmi*, 652. Kadiri tekkesinde Şeyh Mustafa Efendi'nin postnişin olduğu anlaşılmaktadır.

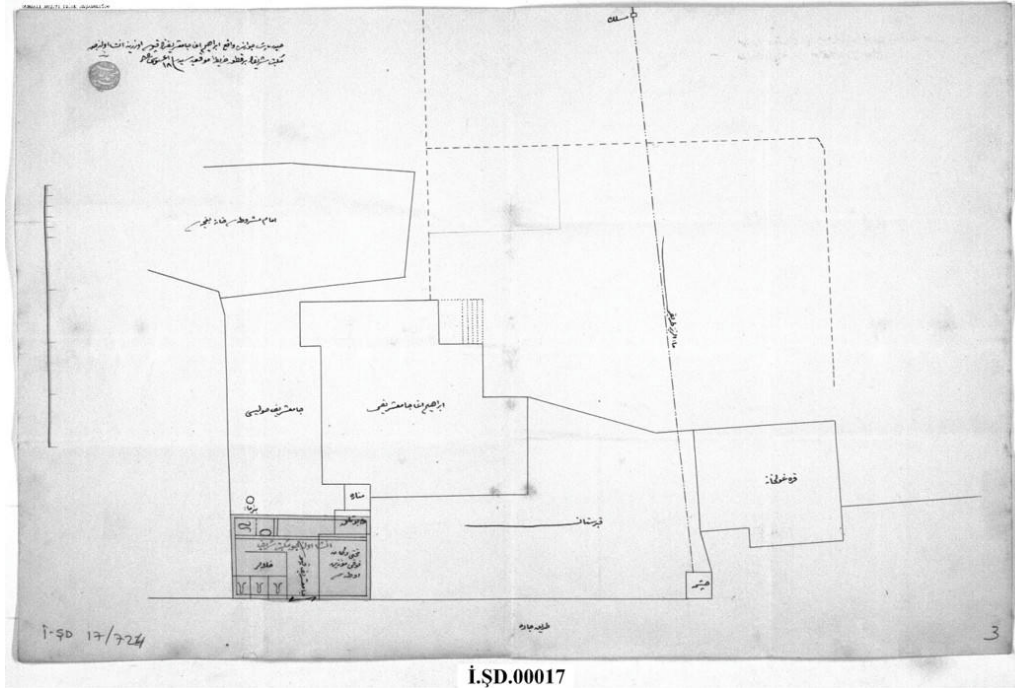
⁷⁷BOA, Topkapı Sarayı Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 394/64, H-10-08-1107 (15 Mart 1697); BOA, Topkapı Sarayı Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 1076/59, H. 04-03-1137(21 Kasım 1724); BOA, Topkapı Sarayı Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 484/5, H.29.12.1255 (M. 04 Mart 1840).

⁷⁸Ayvansarayi vd., *Hadîkatü'l Cevâmi*, 652.

⁷⁹BOA, İdare, Dahiliye (İ.DH) 107/5418, H. 13 Şaban 1261 (18 Ağustos 1845).

18 Recep 1286 (24 Ekim 1869) tarihli belge İbrahim Ağa Camisi'nin avlu kapısının üzerine bir mektep yapılması hakkındadır. Belge ekinden, mektebin yeri ve civarını gösteren R. 18 Ağustos 1285 (M. 30 Ağustos 1869) tarihli krokide⁸¹ cami, hazire, karakol, çeşme, imam meşrutası gibi unsurlara yer verildiği görülmektedir (G.18,19). M. 1869 tarihli bu krokide, camiye dış sınırları itibarıyla yer verilmiştir. Minarenin konumu bugünkü duruma uygundur.

23 Rebîülevvel 1309 (M. 27 Ekim 1891) tarihli belgede⁸² evkaf nezaretince yapılan keşifle Haydarpaşa'daki İbrahim Ağa Camisi'nin mecdi on dokuz kuruş hesabıyla 5503 kuruş masrafla emaneten tamiri, yapılan masrafın vakfa masraf olarak kaydedilmekle birlikte, 1307 (M. 1889-90) senesi vakıf bütçesinden tevsiyesine karar verildiği anlaşılmaktadır.

Görsel 18: Cami mektep, karakol, hazire, çeşme ve meşrutayı kroki şeklinde gösteren BOA,İ.ŞD.17.724.03.01 numaralı belge⁸³ (R. 18 Ağustos 1285- M. 30 Ağustos 1869)

H. 10 Rebîülevvel 1315 (9 Ağustos 1897)⁸⁴ ve 13 Rebîülâhîr 1315 (M.11 Eylül 1897)⁸⁵ tarihli belgelerde, Haydarpaşa'da İbrahim Ağa Zaviyesi olarak bilinen camii şerifin hareket-i arzdan (depremden) zarar gören mahallerinin tamiri için keşif yapıldığı, keşif defterine göre 11278 kuruş masrafla tamirinin yapılabileceği belirtilmektedir. Caminin bağlı olduğu vakfın 1311 (M. 1893-94) senesinden 26000 kadar kuruş varlığı olduğu, 1300 küsur ise giderinin bulunduğu, dolayısıyla vakfın gelirinin tamire yettiği açıklanmaktadır. Caminin tamiri için 11278 kuruş masrafın vakfın bütçesi yeterli olduğundan 1313 (M. 1895-96) senesi vakıf bütçesinden ilgili tutarın tesviyesine dair bilgi bulunmaktadır.

⁸⁰Bk.: "Plan de la ville de Constantinople et des ses faubourgs tant en Europe qu'en Asie levé géométriquement en 1776 par Fr. Kauffer vérifié et augmenté en 1786", Salt Araştırma, Erişim 24 Kasım 2014. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/116051>

⁸¹BOA, İdare Şura-yı Devlet (İ.ŞD) 17/724/3/1, R. 18 Ağustos 1285 (30 Ağustos 1869).

⁸²BOA, İdare Şura-yı Devlet (İ.ŞD) 111/6646/2, H. 23 Rebîülevvel 1309 (27 Ekim 1891).

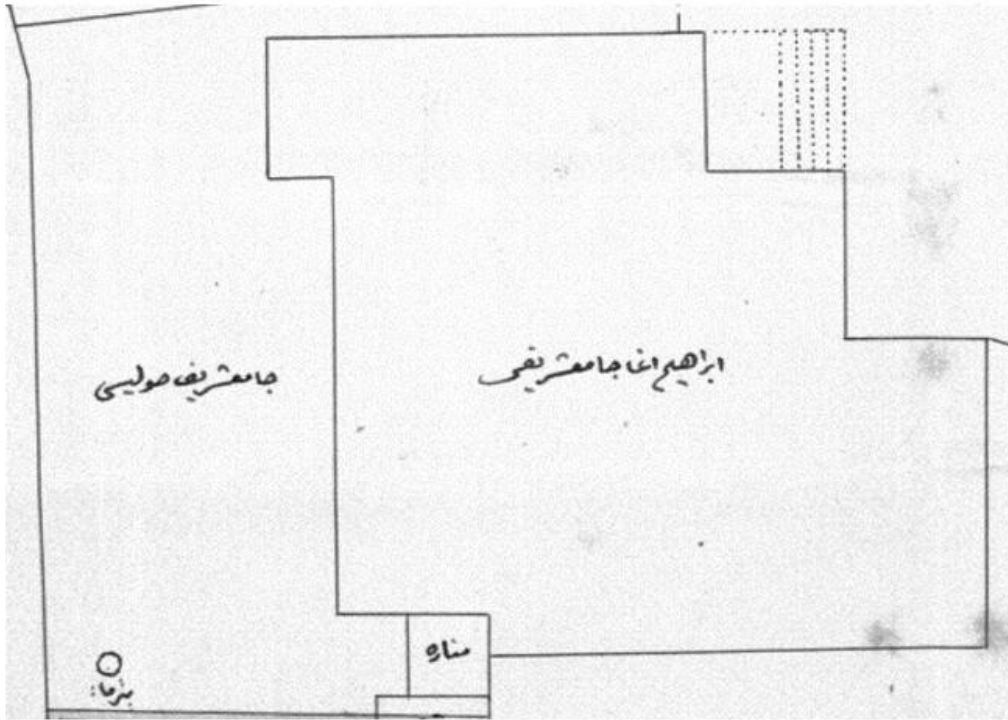
⁸³Belgede, sol üstte: Haydarpaşa civarında vaki İbrahim Ağa Cami-i şerifinin kapısı üzerine inşa olunacak mekteb-i şerifin bir kıta harita-ı mevkiyesidir 18 Ağustos 1285 yazmaktadır. Aynı hizada hemen altta: İmam meşrutası hane bahçesi yazmaktadır. Bunların altında cami, karakol, mektep ve civarındaki yerlerin adlarına dair belgede yazanlar bu yapılara değinilen kısımda belgedeki ilgili kısım tekrar verileceği için Latin harfli çevirilerine orada yer verilmiştir.

⁸⁴BOA, Şura-yı Devlet (ŞD) 142/18, H. 10 Rebîülevvel 1315 (9 Ağustos 1897).

⁸⁵BOA, İdare Evkaf (İ.EV) 17/37/2, H. 13 Rebîülâhîr 1315 (11 Eylül 1897).

10 Şaban 1317 (14 Aralık 1899) tarihli belgenin⁸⁶ Osmanlı Arşivi'nde özet kısmında Haydarpaşa'daki İbrahim Ağa Camisi'nin tamiri hakkında olduğu bilgisi yer almakla birlikte belge metninde İbrahim Ağa Camisi imam ve müezzinin maaşları hakkında bilgilere yer verildiği anlaşılmaktadır. Bu belgede caminin tamirine dair bir detay tespit edilememiştir.

21 Cemâziyelâhir 1324 (12 Ağustos 1906)⁸⁷ ve 22 Zilkade 1324 (M. 7 Ocak 1907)⁸⁸ tarihli belgelerde İbrahim Ağa Camisi ve mektebinin fırtınadan zarar gördüğü ve tamire muhtaç olduğu belirtilmektedir. İbrahim Ağa Camisi ve mektebinin tamiri ile ilgili mecdidi 19 kuruş hesabıyla 9946 kuruşluk masrafın, 2927 kuruşluk kısmının 1321 senesi, kalan 7019 kuruşun ise 1322 senesi bütçelerinden tesviyesi ile mektebin tamir edilmesine dair bilgiler yer almaktadır.

Görsel 19: BOA,İ.ŞD.17.724.03.01 numaralı belgeden detay. Metin: “İbrahim Ağa Camii Şerifi” (üst sağda), “Camii Şerif Avlusu” (üst solda), “Minare” (alt sağ), “Bi'r-i mâ”⁸⁹ (alt sol). (R. 18 Ağustos 1285- M. 30 Ağustos 1869)

Bugünkü halinde caminin harim kısmı 10.13x9.40 m ölçülerde kareye yakın bir plan arz etmektedir (G 20). Önünde son cemaat yeri bulunan yapının, kadınlar mahfili, iki destekle mihrap yönüne doğru uzatılmıştır. Harim ile son cemaat yeri ortada kapı iki yanda birer pencere düzeniyle ayrılmıştır. Minare tarafındaki pencere kapıya dönüştürülerek, son cemaat yerinin güneybatı tarafında bir imam odası oluşturulmuştur. Yapının doğu cephesinde 2000-2001'de bir kapı açılarak, yapı doğuya doğru genişletilmiş, eski minare dışında yine doğuda, bağımsız yüksek bir minare inşa edilmiştir (G 21).⁹⁰ Ancak bu sonradan eklenen minarenin kaidesi ve pabuç kısmı dışındaki kısımları yakın zamanda yıktırılmıştır.⁹¹ Kadınlar mahfiline geçiş ek kısım

⁸⁶BOA, Şura-yı Devlet (ŞD) 150/59, H. 10 Şaban 1317 (14 Aralık 1899).

⁸⁷BOA, Şura-yı Devlet (ŞD) 178/26, H. 21 Cemâziyelâhir 1324 (12 Ağustos 1906). Bu belge hakkında BOA özet kısmında Haydarpaşa'da İbrahim Paşa Camii ve Mektebinin Tamiri hakkında olduğu bilgisi bulunmakla beraber, belgenin İbrahim Ağa Camisi ve mektebi hakkında olduğu anlaşılmaktadır.

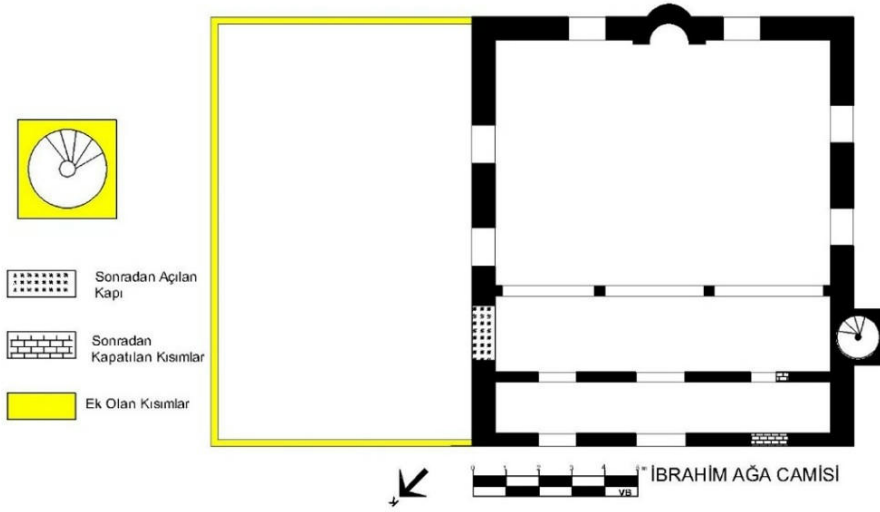
⁸⁸BOA, Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES) 141/45, H. 22 Zilkade 1324 (7 Ocak 1907).

⁸⁹Su kuyusu

⁹⁰Minare ve doğudaki ekin Hacı Halil TÜRKKAN tarafından yaptırıldığı yeni minarenin kaidesine yer alan mermerde yazılıdır.

⁹¹İnceleme yapılan dönemde (2024) ayakta olan minarenin muhtemelen 2025'in ilk aylarında gövde ve üst kısmı yıktırılmıştır.

yapılmadan önce son cemaat yerinden bir merdivenle sağlanırken⁹² şimdiki haliyle doğudaki ek kısımdan sağlanmaktadır.

Görsel 20: İbrahim Ağa Camisi Planı (V. Baçaru)

Yapının cepheleri sıvalıdır. Güneydoğu, güneybatı, kuzeydoğu cephelerinde alt sıradakiler lentolu, üst sıradakiler yuvarlak kemerli dörder pencere bulunmaktadır. Kuzeybatı cephede üst sırada yuvarlak kemerli pencereler vardır. Bu cephede alt sıradaki lentolu pencerelerin kapatıldığı değerlendirilmektedir (G 21).

Görsel 21: Güneybatıdan minare(V. Baçaru)

Görsel 22: Behram Ağa ile ilgili sürecin neticesi ve vakfiyenin tarih kısmı (V. Baçaru)

⁹²Eğin, "İbrahim Ağa Çayırı Mescidi", 124.

Görsel 23: Caminin güneydoğu cephesi (V. Baçaru)

Görsel 24: İbrahim Ağa'ya ait olduğu söylenen mezarın baş taşı (V. Baçaru)

Görsel 25: Güneybatıdan caminin görünüşü (V. Baçaru)

Görsel 26: Caminin mihrap ve minberi (V. Baçaru)

Yapının eski minaresi, güney cephenin kuzey köşesine yakın yerde konumlanmıştır (G 25). Caminin beden duvarı hizasına kadar yüksek kare bir kaideye oturan minarenin gövde, şerefe ve petek kısımları silindirik ele alınmıştır. Oldukça kısa olan minare sivri külahla nihayetlenmektedir. Gerek caminin yer aldığı sokağı gösteren Hoca Ali Rıza tablosunda (G. 15) gerekse Süheyl Ünver'in 1915 tarihli çizimi (G30) ve 1890-1923 tarihleri arasında çekilmiş olması muhtemel görselde (G 16) caminin minaresi daha yüksek görülmektedir. Bu petek kısmında girland motifinin yer aldığı uzun minarenin yerine, daha sonra günümüzde kısa minarenin yapıldığı anlaşılmaktadır. Caminin tamirine dair tespit edilebilen en geç tarihli belge cami ve mektebin tamirine dair olan H. 22 Zilkade 1324 (M. 7 Ocak 1907) tarihlidir⁹³. İbrahim Ağa Çayırını (Haydarpaşa Çayırı) gösteren 1890-1923 tarihleri arasında çekilmiş olması muhtemel fotoğraf, Hoca Ali Rıza tablosu ve üzerinde 1915 tarihi bulunan Süheyl Ünver'in çiziminde şimdikinden daha yüksek olan minarenin 1920'lere kadar var olduğunu, günümüze ulaşan minarenin bu tarihten sonra yapıldığını göstermekle birlikte bu inşaaatı dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁹³BOA, Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES) 141/45, H. 22 Zilkade 1324 (7 Ocak 1907).

Görsel 27: İbrahim Ağa Camisi avlusunda bulunan abdest teknesi (V. Baçaru)

Yapıda minberin üzerinde R. 1404 (M. 1988), mihrabın üzerinde H. 1380 (M. 1960) tarihi yer almaktadır. Caminin avlusunda, kuzeybatı girişinin yanında, üzerinde *sahibül hayrat vel hasenat usta sene 1186* (M. 1772-1773) yazan bir abdest teknesi bulunmaktadır (G 27). 60 cm yüksekliğinde olan tekne 60x90 cm büyüklüğündedir. Tek cephesi musluklu olan teknenin bu cephesi dekoratif açıdan üç parçalı ele alınmıştır. Düşey dikdörtgen şeklinde ele alınan bu üç kartuşun üst kısmında kitabe kuşağı yer almaktadır. Üç düşey dikdörtgendenden ortadaki yanlara göre geniş tutulmuştur. Ortadaki alanda kabartma olarak merkezde lotus çiçeği rozet şeklinde yer alırken, rozet kemer şeklinde kıvrım dallı rumi, palmet ve üstünde lale motifli bir tasarıma sahiptir. İki yandaki düşey dikdörtgen alanların içinde saksıda lotus çiçeği kabartmalı olarak işlenmiştir (G 27).⁹⁴

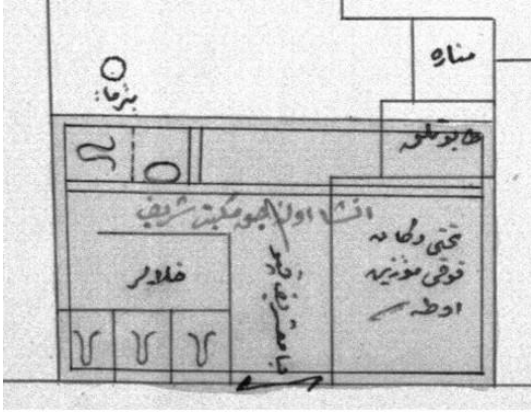
Caminin banisine ait olduğu Hadika'da ve pek çok yayında ifade edilen kitabesiz mezar mihrap duvarının hemen yanındadır. Mezar baş taşı Bektaşî serpuşlu olan bu mezarın ayak taşı sade bir özellik sergiler (G 23,24). Haziredeki mezarlar ağırlıklı olarak 18 ve 19. yüzyıldan kalmadır.

3. İbrahim Ağa Sıbyan Mektebi

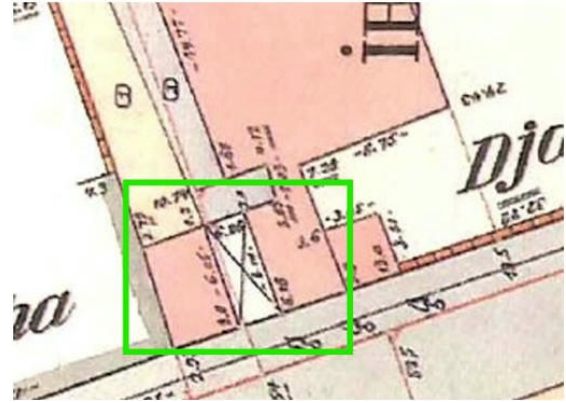
Sıbyan mektebi günümüze ulaşmamıştır. Yukarıda değinilen vakfiyede sıbyan mektebi ile ilgili bir tespite denk gelinmezken, Hadikatü'l Cevami'de camiden bahsedilirken, harap durumda olan sıbyan mektebine de değinilmekte, bu mektebin harap olması nedeniyle, caminin son cemaat yerinin sıbyan mektebi olarak kullanıldığı kaydedilmektedir.⁹⁵

⁹⁴Abdest teknesi veya taş tekneler olarak ifade edilen bu eserler için bk.: Örcün Barışta, "İstanbul'dan Musluklu Taş Tekneler", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 14-16 Ekim 2009* içinde, haz. Kadir Pektaş vd. (Denizli: Pamukkale Üni. Fen Ed. Fak. Sanat Tarihi Böl. Yay., 2010), 59-68.

⁹⁵Ayvansarâyî vd., *Hadikatü'l Cevâmi*, 652-654.

Görsel 28: BOA,İ.ŞD.17.724.03.01 numaralı belgede⁹⁶ mektebin krokisi, (R. 18 Ağustos 1285 - M. 30 Ağustos 1869)

Görsel 29: Alman Mavileri'nde İbrahim Ağa Sıbyan Mektebi detayı⁹⁷

Yukarıda ekinde yer alan kroki nedeniyle cami kısmında değinilen 18 Recep 1286 (M. 24 Ekim 1869) tarihli belgede⁹⁸, Haydarpasha'da bulunan İbrahim Ağa Mahallesinde otuz-kırk kadar çocuğun eğitim alacağı bir okulun bulunmadığı, çocukların babalarının fakir olduğu ve bu nedenle tedris ve terbiyeden yoksun kaldıkları için İbrahim Ağa Camisi avlusunun uygun bir yerine kırk-elli kadar talebenin eğitim alacağı bir mektep inşa edilmesine dair bilgiler bulunmaktadır. Keşfi ve münakasası yapılan mektebin 14.000 bin kuruşa inşa edilebileceği belirtilmekle birlikte, 200 kuruş maaşla bir hocanın tayininin yapılması da kararlaştırılmıştır. Belge ekinde keşif defteri, mektebin yapılacağı mahali ve kabaca mektebin bölümlerini gösteren bir de kroki bulunmaktadır. Bu belge ekinde yer alan krokide, mektebin planı daha ayrıntılı iken ve cami ile karakolun sadece dış sınırlarına yer verilmiştir (G 28).

M. 1869 tarihli bu krokide yapılması planlanan sıbyan mektebinin bahsedilen yere yapıldığı Alman Mavileri'nde bölgeyi gösteren haritada (G 29) ve Süheyl Ünver'in arşivindeki 1915 tarihli görsel ve çayırı gösteren 1890-1923 tarihleri arasında çekilmiş olması muhtemel fotoğraftan doğrulanabilmektedir (G 16,29,30). Krokide sıbyan mektebinin, cami avlu kapısının üstüne kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda enine dikdörtgen olarak tasarlandığı, üstündeki yazılardan iki katlı bir düzende ele alındığı anlaşılmaktadır. Kuzeydoğu cephesinde minare hizasında, mektebe bitişik durumda "tabutluk" bulunan mektebin aynı cephenin diğer köşesinin önünde ise kuyu vardır. Mektepte, iki katlı düzende, güneydoğu kanadının alt katında "taht-ı dükkân" olarak tabir edilen bir dükkân, bunun üstünde "fevkani müezzin odası" olacak şekilde yer verilen bir müezzin veya hoca odasının bulunduğu görülmektedir (G28). Mektepte olasılıkla alt katta kuzeybatı kanadının güneybatı tarafında üç, kuzeydoğu tarafında bir adet olmak üzere dört hela bulunduğu görülebilir. Krokide kuzey-güney doğrultulu ve mektebin üzerine yaptırıldığı avlu girişinin yeri belirtilmesine rağmen derslik odası belirtilmemiştir. Üst katta kuzeybatı kanadında, helaların üstüne gelen alanın derslik olarak kullanılmış olması muhtemeldir. Sıbyan mekteplerinin yaygın olarak iki katlı oluşu ve genelde dersliklerin üst katta oluşu bu durumu⁹⁹ destekleyen bir unsur olarak görülebilir.

Belge ekindeki keşif defterinde¹⁰⁰, mektebin taş ve harçla yapılacak temeline, basamaklara, helaların zeminine, abdesthane musluklarının piringten olacağına, tavan ve taban için kullanılacak ahşap malzeme

⁹⁶Belgede, üst sağda: minare; üst solda: bi'r-i ma (su kuyusu); minarenin altında: tabutluk; aynı hizada altta: taht-ı dükkân fevki müezzin odası; krokinin ortasında: inşa olunacak mekteb-i şerif; cami-i şerifin kapusu; alt solda ise: helalar, yazmaktadır.

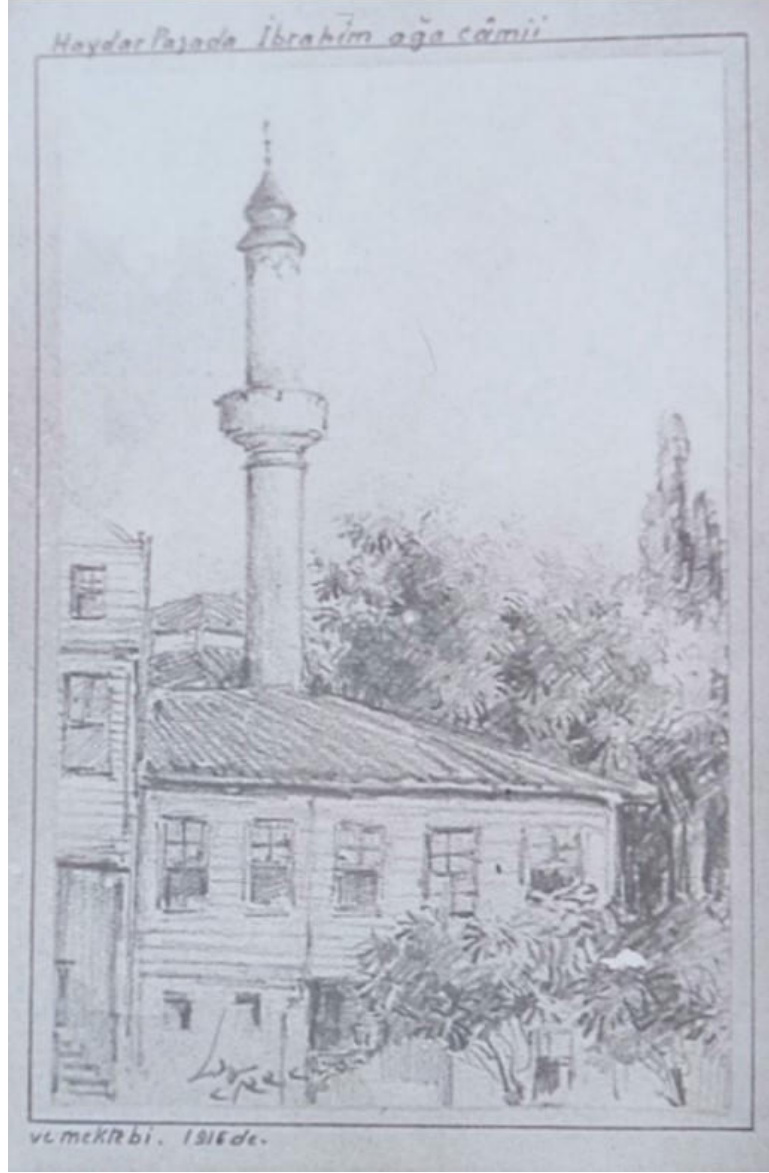
⁹⁷Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları, haz. İrfan Dağdelen (İstanbul: İBB Küt. Ve Müzeler Müd., 2006) C5/4.

⁹⁸BOA, İdare Şura-yı Devlet (İ.ŞD) 17/724/6, H. 18 Recep 1286 (24 Ekim 1869).

⁹⁹Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, (İstanbul: İTÜ Mimarlık Fak., 1968) 153.

¹⁰⁰BOA, İdare Şura-yı Devlet (İ.ŞD) 17/724/4, H. 2 Cemâziyelâhir 1286 (09 Eylül 1869).

ve kirişlere, çatı için kullanılacak ahşap malzeme ile kiremite, oluklara ve saçaklara, mektebin yanındaki kuyunun çıkığına kadar pek çok detaya yer verilmiştir.

Görsel 30: İbrahim Ağa Camisi ve Önünde Mektebi, 1915 (Süheyl Ünver¹⁰¹)

Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan İstanbul Vilayeti Maarif Müdürlüğüne düzenlenen R. 26 Kanunuevvel 1338 (M. 26 Aralık 1922) tarihli belgede mektebin tamire muhtaç olduğu ve 4290 kuruş masrafla tamir edilebileceği belirtilmektedir.¹⁰² Yalnız bu H. 1338 tarihli belge taslak niteliğindedir. Dolayısıyla tamirin yapılıp yapılmadığı net değildir.

¹⁰¹A. Süheyl Ünver, *Güzelimname*, 16.

¹⁰²Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Milli Eğitim Bakanlığı Genel (MEB.GENEL) 92/450/2, R. 26 Kanunuevvel 1338 (26 Aralık 1922).

¹⁰³BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT) 145/61, H.12 Zilhicce, 1309 (16.07.1892); BOA, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî (MF.İBT) 112/134, H. 11 Zilkade 1319 (24.02.1902).

¹⁰⁴BOA, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî (MF.İBT) 213/105, H. 13 Recep 1326 (11 Ağustos 1908).

Ayrıca Osmanlı Arşivi'nde mektebin altında bulunan helaların taşınması ile ilgili¹⁰³, mektebin altındaki odanın kiracısı hakkında¹⁰⁴ ve mektep bünyesinde bulunan mutfığın anahtarının muallime verilmesi¹⁰⁵ gibi hususlarda belgeler bulunmaktadır.

Süheyl Ünver'in mahalle üzerine notlarına ve görsellerine yer verilen çalışmada¹⁰⁶ mektebi ve gerisindeki camiye gösteren ve üzerinde 1915 tarihi bulunan bir çizim yer almaktadır (G 30). Bu çizimde kuzey cephede yan binayla bitişik ele alındığı anlaşılan mektebin, üst katında beş dikine dikdörtgen pencere sıralanırken alt katta kuzey kanatta iki küçük pencere görülmektedir. Bu alt kat pencerelerinin krokide de görüleceği üzere hela pencereleri olması muhtemeldir. Çizimde mektebin kırma çatılı ve kiremit örtülü olduğu görülen bir diğer detaydır. Günümüzde caminin eski minaresi daha kısa olmasına rağmen bu çizimde minarenin gövde ve petek kısmı uzundur (G 30).

Görsel 31: İbrahim Ağa Karakolu (loc.gov)¹⁰⁷

4. İbrahim Ağa Karakolu

Caminin güneydoğusundaki hazirenin doğusunda yer alan karakolun sadece kuzey ve batı duvarları günümüze ulaşmıştır. Yapı hakkında en fazla bilginin bulunduğu ve bölgedeki karakolların ele aldığı Aynur Çifci'nin tezinde¹⁰⁸, burada incelenen karakol Haydarpaşa Karakolu olarak ele almıştır. Çifci'nin çalışmasında, Asar-ı Ziver Paşa'da¹⁰⁹ yer alan (G 32) ve İbrahim Ağa Çayırı'ndaki karakola ait olduğu anlaşılan kitabe metnine ve transkripsiyonuna yer verilmiştir. Bu çalışmada Yıldız Albümü'nde yer alan¹¹⁰ "Haydarpaşa Karakolu"na ait bir görsele yer verilerek, görsel üzerinden anıt fişi formunda bir katalogla yapıya dair bilgiler paylaşılmıştır (G 31). A. Çifci'nin değerli çalışmasında yapının yıkılmış olduğu bilgisi yer alırken, günümüze ulaşan iki duvar hakkında bilgi verilememekle birlikte, yapının İbrahim Ağa Karakolu olduğuna dair bir tespiti de yer verilmemiştir.

¹⁰⁵BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT) 927/26, H. 18 Rebiülevvel 1324 (12 Mayıs 1906).

¹⁰⁶A. Süheyl Ünver, *Güzelinname*, 2006.

¹⁰⁷"The Imperial Police Station in Haydarpaşa", Library of Congress, Erişim 05 Ekim 2024. Bk.: <https://www.loc.gov/item/2003670778/>.

¹⁰⁸A. Çifci, "Son Dönem,".

¹⁰⁹Ziver Paşa, *Asar-ı Ziver Paşa: Divan ve Münşeât*, (Bursa: Matbaa-ı Vilayet, 1313), 192.

¹¹⁰Fotoğrafın Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümü'nde 11918-10'da olduğu Aynur Çifci'nin tezine yansımaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde dijital ortamda ulaşılabilen albümlerde ilgili fotoğrafa ulaşamadığından Library of Congress (loc.gov) veritabanındaki görsel kullanılmıştır. Bk.: <https://www.loc.gov/item/2003670778/> Erişim 05 Ekim 2024. Bu fotoğrafın (G 31) üzerine yapıştırıldığı kağıtta, alt kısımda "Haydarpaşada karakolhane-i hümayün" yazmaktadır. Karakolun daha yakından görülebilmesi yazının bulunduğu çerçeve kısmı dışarıda bırakılmıştır.

﴿ قراولخانه تاریخی ﴾

(ایلدی بوقراولخانهی زیبا بنیاد * شاه دوران نوازنده صنف اجناد)
 (ویردی ابراهیم آغا چایرینه بشقهجه زیب * امنله قیلسه او صحرائی سزادر آباد)
 (جند شاهانه اقامت قیله تا بوجاده * شاد اوله نصرله اولشاه عنایت معتاد)
 * (جوهرین اولسه سزا طاقه زیور تاریخ) *
 * (شاه دین بوقراولخانهی قیلدی ایجاد) *

۱۲۶۵

Görsel 32: Ziver Paşa tarafından yazılan kitabe¹¹¹

Kitabe Metni:

Karakolhâne Tarîhi

Eyledi bu karakolhâneyi zîbâ bünyâd * Şâh-ı devrân nevâzende-i sınıf-ı ecnâd
 Verdi İbrahim Ağa Çayırına başkaca zîb * Emnle kılsa o sahrâyı sezâdır âbâd
 Cünd-ü şâhâne ikâmet kıla ta bu câda * Şâd ola nasr-la ol şâh-ı inâyet-i mu'tâd
 Cevherin olsa sezâ tâkına Zîver tarîh
 Şâh-ı dîn bu karakolhâneyi kıldı îcâd

1265

Kitabe metninden karakola dair üç şey ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki yapının İbrahim Ağa Çayırında olduğuna dair verilen bilgidir. Diğer kitabe tarihi, diğer deyişle inşa tarihine dair veridir. Son olarak karakolun banisine dair kullanılan “Şâh-ı dîn” tabirinin dönemin hükümdarına yönelik bir övgü ifadesi olduğu belirtilebilir.

Osmanlı Arşivi'nde bulunan H. 06.07.1265 (M. 28 Mayıs 1849) ve H. 07.07.1265 (M. 29 Mayıs 1849) tarihli belgelerde¹¹² Üsküdar İbrahim Ağa Çayırında 67039 kuruşa bir karakolhane yapılmasına dair bilgiler bulunmaktadır. H. 22.02.1266 (M. 7 Ocak 1850) tarihli belgede ise karakola bazı *binaların* ilave edilmesine dair bilgiler vardır.¹¹³ Bu belgede karakol inşasına dair daha önce tespit edilen 67039 kuruşa ilave olarak ek kısımların maliyeti olan 28265 kuruş daha ilave edilerek 95304 kuruşa işin yapılması kararlaştırılmıştır. Bu bilgilerden karakolun H. 1265-66 (M. 1849-50) civarında inşa edildiği ve bu tarihin Asar-ı Ziver Paşa'da yer alan kitabedeki tarih olan H. 1265 (1848-49) ile örtüştüğü söylenebilir.

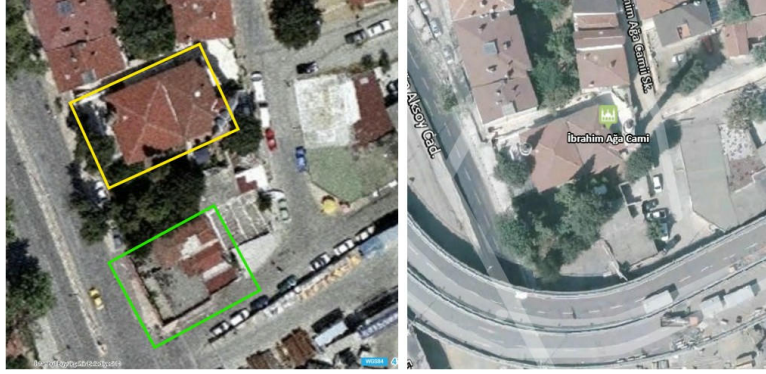
¹¹¹Ziver Paşa, *Asar-ı Ziver*, 192.

¹¹²BOA, Sadaret, Amedi Kalemî Evrakı (A.)AMD 8/33, H. 06.07.1265 (28 Mayıs 1849); BOA, İdare, Dahiliye (İ.DH) 196/11099, H. 07.07.1266 (19 Mayıs 1850).

¹¹³BOA, İdare, Dahiliye (İ.DH) 207/11974.01, H. 22 Safer 1266 (7 Ocak 1850).

Karakoldan günümüze sadece kuzeybatı ve kısmen kuzeydoğu duvarı harap halde ulaşmıştır. Günümüze kalan kısımlarından karakolun tuğla malzemeyle inşa edildiği, duvarların iç ve dış yüzeylerinin sıvandığı anlaşılmaktadır. Karakolun kuzeybatı cephesinde üç pencere, kuzeydoğu cephede biri niş içinde olmak üzere üç pencere ve biri daha büyük olmak üzere iki niş vardır. Pencereleleri dikdörtgen olan karakolun, pencere aksamının ahşaptan olduğu yine kalan lento ve söve kısımlarından görülebilmektedir. Ayrıca kuzeydoğu duvarının üstünde yan yana tuğladan iki üçgen çatı duvarı bulunmaktadır (G 37,38). 1890-1923 tarihleri arasında çekilen fotoğrafta karakolun üç veya dört yöne meyilli bir çatıyla örtülmüş olması olası görünmektedir (G 31). Halihazırdaki bu üçgen çatı duvarları yan yana iki kırma çatı ile örtülecek bir nitelik arz etmektedir (G 37). Bu iki üçgen çatı duvarı, karakol harap olduktan sonra, üstü bu şekilde örtülüp, yapının farklı bir amaçla kullanılmış olma ihtimalini de doğurmaktadır. Nitekim 2006 tarihli bir hava fotoğrafında (G 36) karakolun bulunduğu alanda kiremit örtülü yapılar görülebilmektedir.¹¹⁵ 2010-2011 döneminde bölgedeki yol yapım süreçlerinde karakolun bulunduğu alana da müdahale edildiği, kiremit örtülü alanların kaldırıldığı 2013 tarihli hava fotoğrafından da anlaşılmaktadır (G 36).

Karakolun iç düzenine dair herhangi bir bilgiye ulaşılmazken, karakolun günümüze ulaşan kısımlarında iç düzene dair bir ize rastlanmamıştır.

Görsel 36: 2006 (Solda) ve 2013 (Sağda) tarihli hava fotoğraflarında, cami (sarı) ve karakol (yeşil)
(<https://sehirharitasiapi.ibb.gov.tr/>)

Görsel 37: İbrahim Ağa Karakolu ve yanındaki çeşme, güneydoğudan görünüşü (V. Baçar)

¹¹⁴Ünver, *Güzelnâme*, 9. (Resmin altındaki notta, çizimin Hoca Ali Rıza tarafından karakol yıkılmadan önce çizildiği, karakolun Abdülmecid dönemi karakolu olduğu bilgisi yer almaktadır.) *Güzelnâme*'de Ünver, karakolla ilgili bir başka kısımda, yapının buraya neden yapıldığına anlam veremediğini, bölgenin sakin ve halkının seçkin olduğunu belirtir. Ünver, bu durumu Şehzade Reşad Efendi ve oğlunun konağına yakın olması, muhafaza bahanesiyle istibdat faaliyetine ve Validebağ Sarayı mensuplarının varlığına bağlar. Ayrıca karakolun Cumhuriyet döneminde lağvedildiğini, muhtemelen binasının satıldığını, yarısının yıkıldığını anlatmaktadır. Bk.: 104-105.

¹¹⁵İBB hava fotoğrafları arşivinde 1982 tarihli hava fotoğrafında da bu kiremitli yapılar görülmekle birlikte, daha net olması bakımından 2006 tarihli hava görseline burada yer verilmiştir (G 36). 1982 tarihli hava fotoğrafı için bk.: <https://sehirharitasiapi.ibb.gov.tr/> (Erişim 25.06.2025).

Görsel 38: İbrahim Ağa Karakolu, güneybatıdan görünüşü (V. Baçar)

Görsel 39: İbrahim Ağa Karakolu, içten, kapı olması muhtemel girinti (V. Baçar)

Görsel 40: İbrahim Ağa Camisi, kuzeydoğudan hazire (V. Baçar)

Görsel 41: İbrahim Ağa Karakolu'nun bitişiğindeki kitbesiz çeşme (V. Baçar)

5. Değerlendirme ve Sonuç

Günümüzde üzerinde özgün kitabesi bulunmayan cami hakkındaki bilgilerin genel olarak Hadika'ya dayandığını söylemek mümkündür. Hadika'da caminin üzerindeki kitabeye göre bir tarihlendirme yapıldığı anlaşılmakla birlikte, bahse konu kitabeye dair bir bilgiye ulaşılmamıştır. Bu eserde yapının, H. 988 (M.1580-81) tarihinde, Sultan III. Murad dönemi babüssaade ağalarından İbrahim Ağa tarafından inşa ettirdiği ve bir dönem tekke olarak kullanıldığı bilgisine yer verilmektedir.

Yapılan araştırma sonucu yapının vakfiyesine ulaşılmış ve gerek banisi gerekse yapının inşa tarihine dair yeni tespitlere yer verilmiştir. H. Safer ayı ortaları 907 (M. Ağustos/Eylül 1501) tarihli vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla yapının bünyesinde mescidi, hanı, mutfağı ve üç odası bulunan bir zaviye olarak kurulduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyede, zaviye bünyesindeki birimlerden bahsedilirken, yapılar birbirinin yanında tarif edilmiştir. Buradan her bir kısmın bağımsız olduğu kanısı uyanmaktadır. Vakfın kurucusu, yapıların banisi

ise saray ağalarından Karaferiye Zaimi Tavaşi İbrahim Ağa olarak geçmektedir. Bu vakfiye dışında da yapının günümüzde yaygın bilinen inşa tarihi olan H. 988 (1580) tarihinden öncesine dair bazı yazışmalara Osmanlı Arşivi'nde ulaşılabilmektedir. Gerek vakfiyeden edinilen bani ve vakıf bilgileri gerekse 16. yüzyılın ilk yarısına uzanan yazışma bilgileri zaviyenin/caminin inşa tarihinin günümüzde bilinen tarihten daha erken bir tarih olduğunu göstermektedir. Vakfiyenin anlatımından, zaviye bünyesindeki yapıların vakfiyenin imza altına alındığı H. Safer 907 (M. 1501) tarihinden önce var olduğu anlaşılmaktadır. Yapılar, İbrahim Ağa'nın vakıf eserlerinin üzerinde bulunduğu arazileri satın aldığı H. 888 (M. 1493) ile vakfiye tarihi olan H. Safer 907 (M.1501) arasında inşa edilmiş olmalıdır.

Vakfiyede belirtilen yapılar, İstanbul'dan doğuya doğru hareket eden kafilelerin İstanbul'dan ayrılırken kullandığı son dinlenme noktasına inşa edilmiş olması nedeniyle bünyesinde birden fazla ihtiyaca cevap verecek birimlerden oluşması açısından anlamlıdır. Kurulduğunda zaviye olarak hizmet veren yapının 17. yüzyıl sonlarında bir süre tekke olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. 18. yüzyılın ortalarında mescide minber eklendiği Hadika'ya yansıyan bilgiler arasındadır. Süreç içerisinde bünyesindeki bazı unsurları kaybettiği anlaşılmakla birlikte, 19. yüzyılın ikinci yarısında yeni ihtiyaçlara karşılık gelen yapıların, caminin çevresine inşa edildiği görülmektedir. Osmanlı Arşivi'nde caminin 1845, 1891, 1897, 1906 tarihlerinde tamir edildiğine dair bilgilere ulaşılmaktadır.

Vakfiyesine ve arşiv belgelerine göre zaviye olarak inşa edilen yapı, Osmanlı'nın erken döneminde yaygın olarak inşa edilen zaviyeli cami veya çok fonksiyonlu yapılar olarak ele alınan yapılarla benzer nitelikte bir yapı mı olduğu yoksa doğrudan bir zaviye/imaret olarak mı kurulduğu boyutu açık değildir. Ancak burada incelenen zaviye gerek bünyesinde yer alan birimler gerekse bu birimler ile faaliyetine uzun süre devam etmesi açısından, özellikle işlev bakımından erken dönem zaviyeleri ile benzer nitelikte değerlendirilebilir.

Günümüzdeki haliyle güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda dikine araziye kurulan caminin harim kısmı kareye yakın ölçülerdedir. Önünde son cemaat yeri bulunan caminin minaresi, yaklaşık son cemaat yeri hizasında güneybatı cephe ile kaynaşık durumdadır. Oldukça kısa olan minaresi, kare kaide üzerine silindirik gövde, şerefe ve petek şeklinde bir kuruluşa sahiptir. Caminin 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl ilk çeyreğinden kalan bazı görsellerde, minaresinin petek kısmının üst sınırında girlandların dolaştığı, şimdikiye göre daha uzun bir minareye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşan minarenin ne zaman yapıldığına dair bilgiye ulaşılmamıştır. Caminin minber (1988) ve mihrabının (1960) yakın zamanda yapıldığı, harim duvarlarının iç kısmının tavana kadar seramik kaplandığı ve iç kısmında özgün bir unsura rastlanmadığını söylemek mümkündür.

Hadika'da camiden bahsederken sıbyan mektebine de değinilmiş, yeri belirtilmemekle birlikte, mektep harap olduğu için son cemaat yerinin sıbyan mektebi olarak kullanıldığı bilgisi paylaşılmaktadır. Ulaşılan arşiv belgelerinden İbrahim Ağa Sıbyan Mektebi'nin 1869'da caminin batısındaki avlu girişinin üzerine fevkani olarak yaptırıldığı ve mektebin 20. yüzyıl ilk yarısına kadar varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Arşiv belgesi ekinde külliyei gösteren planı ve keşif defteri olan sıbyan mektebin birden fazla işlevi bir arada bulunduracak şekilde ele alındığı görülmektedir. Krokideki planlamaya göre mektepte, alt katta avlu girişinin solunda umumî tuvaletler, giriş boşluğunun sağ tarafında dükkan, üst kat sağ tarafta ise müezzin odası olduğu anlaşılmaktadır. Mektebin üst kat sol tarafında ne olduğu yazılmamış olmakla birlikte, bu kısmın derslik olması muhtemeldir. Mektebi dışardan gören eski görsellerden mektebin ahşap karkas veya ahşap malzeme ile kaplı, kırma çatıyla örtülü olduğu görülmektedir. Keşif defterinde mektep inşasında kullanılacak kiriş, kalas ve çatı için kullanılacak ahşap malzeme ile kiremite dair bilgilerin bulunması, mektebin taş temel üzerine ahşap karkas olarak inşa edildiğini ve kiremitle örtülü olduğunu göstermektedir.

Külliyelerin avlu girişlerinin üstüne sıbyan mektebi inşasına, 1708-11 tarihinde inşa edilen Üsküdar Yeni Valide Külliyesi'nin Sıbyan Mektebi (G 42) ve İstanbul Fatih'te 1763'te inşa edilmiş Ragıp Paşa Sıbyan

Mektebi (G 43) örnek verilebilir. Bu tasarım anlayışının değerlendirilmesinde alan/arazi boyutuyla, işlevsel bir yaklaşım söz konusu olmakla birlikte, estetik kaygılar da göz önünde bulundurulmuş olmalıdır.

Yapının, zaviye olarak kurulduğu dönemdeki mutfak kısmının niteliği hakkında bilgi bulunmazken, 1869 tarihinde inşa edilen sıbyan mektebinin alt katında muhtemelen dükkan olan kısımda bir mutfak faaliyetinde olduğu arşiv belgelerine yansımaktadır.¹¹⁶ Bu mutfak vakfiyede belirtilen nitelikte bir mutfak mı olduğu yoksa sadece eğitim alan öğrencilere mi hizmet verdiği anlaşılmamıştır. Kuruluşundan 19. yüzyıla kadar mescit dışında mutfak da bir şekliyle yapı bünyesinde varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

Görsel 42: Üsküdar Yeni Valide Sıbyan Mektebi
(V. Baçar)

Görsel 43: Fatih Koca Ragıp Paşa Sıbyan Mektebi
(V. Baçar)

Vakfiyedeki bilgilerden zaviyenin bünyesinde bulunduğu anlaşılan han ve üç oda hakkında bilgi bulunmazken, bu yapıların ne zaman ortadan kalktığı bilinmemektedir. İstanbul'dan doğuya hac veya başka gayelerle hareket eden kafil veya şahısların bir anlamda İstanbul'dan ayrılmadan önceki son durağı niteliğindeki bu bölgenin/yapıların bu niteliğini ne zaman kaybettiği boyutu, mutfak, han ve üç odanın işlevsiz kalması sonucunu doğurması bakımından önemlidir. Burada İbrahimağa'ya yakın konumda daha doğuda bazı yerleşimlerin gelişmesinin de payının olması muhtemeldir.

Caminin arkasındaki hazinenin güneydoğusunda 1850 civarında inşa edilen ve günümüze sadece harap halde iki duvarı ulaşan karakolun, eski görsellerde tek katlı, önünde ayaklı/sütunlu bir girişi olduğu ve kiremit çatıyla örtüldüğü görülmektedir. Karakolun günümüze ulaşan duvarlarından tuğla malzemeye inşa edildiği, iç ve dış duvarlarının sıvandığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı döneminde anıtsal karakol inşasının II. Mahmud döneminden itibaren yaygınlaştığı ve sonraki dönemlerde arttığı anlaşılmaktadır.¹¹⁷ İbrahim Ağa Karakolu'na yakın konumda olup bazıları günümüze ulaşamayan karakollara, Koşuyolu Karakolu, Haydarpaşa Rıhtım Karakolu, Yeldeğirmeni Karakolu, Bostancı Karakolu gibi örnekler verilebilir. Bu karakolların gerek cephe gerekse planlamalarında farklılıklar gözlenirken, verilen örnekler göz önüne alındığında tek tip karakol tasarım anlayışından söz etmek mümkün görünmemektedir. İbrahim Ağa Çayırı'nı gösteren fotoğraf ve Hoca Ali Rıza'nın taslak çiziminde görülebilen karakol cephesine üslup özellikleri açısından bakıldığında, cephenin 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı mimarisinde etkisi görülen Ampir (Neoklasik) üslupta ele alındığı değerlendirilebilir.¹¹⁸

¹¹⁶BOA, MF.MKT.927.26- H. 18 Rebiülevvel 1324 (12 Mayıs 1906).

¹¹⁷Daha Detaylı bilgi için bk.: Aynur Çifci, "Karakol Binaları", *TDV İslam Ans.*, c.24 (İstanbul: TDV Yay., 2004), 431-434.; Aynur Çifci, "İstanbul'un Tarihi Karakolları", *Art Decor*, 51 (1997), 74-86.

¹¹⁸Üslup ve örnekleri için bk.: Semavi Eyice, "Ampir", *TDV İslam Ans.*, c. 11, (İstanbul: TDV Yay., 1995), 159-163.; Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, (İstanbul: İş Bankası Yay. 2017), 164-188.

Hazirede, mihrap duvarına yakın konumda olan mezarın İbrahim Ağa'ya ait olduğu ileri sürülmekle birlikte, mezar taşı kitabelisizdir. Baş taşı Bektaşî serpuşu şeklinde ele alınan mezarın ayak taşı sadedir. Hazirede bu mezardan başka Bektaşî serpuşuna sahip başka bir mezara denk gelinmemiştir. Haziredeki mezarların büyük bölümü 18 ve 19. yüzyıldan kalmadır (G 40).

Teşekkür	Çalışmada yararlanılan Arapça vakfiyenin çalışmamızı ilgilendiren kısımlarını çeviren Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Çelik'e teşekkür ederim.
Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement	I would like to thank Dr. Lecturer Muhammet Çelik for translating the parts of the Arabic foundation charter that are relevant to our study.
Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Veli Baçar
Author Details	¹ Sanat Tarihçisi, İstanbul, Türkiye
	 0000-0002-3427-4638 velibacaru@gmail.com

Kaynakça | References

Arşiv Belgeleri

- Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Milli Eğitim Bakanlığı Genel (MEB.GENEL) 92/450/2, R. 26 Kanunuevvel 1338 (26 Aralık 1922).
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Zabtiye (ZB) 29/56, R-29-02-1323 (13 Mart 1908).
- BOA. İdare Şura-yı Devlet (İ.ŞD) 111/6646/2, H. 23 Rebîülevvel 1309 (27 Ekim 1891).
- BOA. Bab-ı Asafî Defterleri (A.DVNSMHM.d) 55/211- H. H. 13.01.993 (15 Ocak 1585).
- BOA. İdare Evkaf (İ.EV) 17/37/2, H. 13 Rebîülâhîr 1315 (11 Eylül 1897).
- BOA. İdare Şura-yı Devlet (İ.ŞD) 17/724/3/1, R. 18 Ağustos 1285 (30 Ağustos 1869).
- BOA. İdare Şura-yı Devlet (İ.ŞD) 17/724/4, H. 2 Cemâziyelâhîr 1286 (09 Eylül 1869).
- BOA. İdare Şura-yı Devlet (İ.ŞD) 17/724/6, H. 18 Recep 1286 (24 Ekim 1869).
- BOA. İdare, Dahiliye (İ.DH) 107/5418, H. 13 Şaban 1261 (18 Ağustos 1845).
- BOA. İdare, Dahiliye (İ.DH) 196/11099, H. 07.07.1266 (19 Mayıs 1850).
- BOA. İdare, Dahiliye (İ.DH) 207/11974.01, H. 22 Safer 1266 (7 Ocak 1850).
- BOA. Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT) 145/61, H.12 Zilhicce, 1309 (16.07.1892).
- BOA. Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT) 927/26, H. 18 Rebîülevvel 1324 (12 Mayıs 1906).
- BOA. Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT) 112/134, H. 11 Zilkade 1319 (24.02.1902).
- BOA. Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT) 213/105, H. 13 Recep 1326 (11 Ağustos 1908).
- BOA. MF.MKT.927.26- H. 18 Rebîülevvel 1324 (12 Mayıs 1906)
- BOA. Sadaret Meclis-i Vala Evrakı (A.).MKT.MVL) 106/49, H. 29.08.1275 (3 Nisan 1859).
- BOA. Sadaret, Amedi Kalemi Evrakı (A.)AMD) 8/33, H. 06.07.1265 (28 Mayıs 1849).
- BOA. Şura-yı Devlet (ŞD) 142/18, H. 10 Rebîülevvel 1315 (9 Ağustos 1897).
- BOA. Şura-yı Devlet (ŞD) 150/59, H. 10 Şaban 1317 (14 Aralık 1899).
- BOA. Şura-yı Devlet (ŞD) 178/26, H. 21 Cemâziyelâhîr 1324 (12 Ağustos 1906).
- BOA. Topkapı Sarayı Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 1076/59, H. 04-03-1137(21 Kasım 1724).

- BOA. Topkapı Sarayı Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 394/64, H-10-08-1107 (15 Mart 1697).
 BOA. Topkapı Sarayı Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 484/5, H.29.12.1255 (M. 04 Mart 1840).
 BOA. Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri (TS.MA.d) 7048, H. 29.06.927 (6 Haziran 1521).
 BOA. Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri (TS.MA.d) 7071, H. Safer ayı ortaları 907 (Ağustos/Eylül 1501).
 BOA. Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri (TS.MA.d) 7129, H. 29.09.898 (14 Temmuz 1493).
 BOA. Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri (TS.MA.d), H. 29.01.902 (07 Ekim 1496).
 BOA. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 825/12, H. 20.01.993 (22 Ocak 1585).
 BOA. Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES) 141/45, H. 22 Zilkade 1324 (7 Ocak 1907).
 BOA. Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES) 141/45, H. 22 Zilkade 1324 (7 Ocak 1907).
 BOA. Maarif Nezareti (MF) Mektubi Kalemi (MKT) 472/67, H-14-06-1317 (20 Ekim 1899).

Diğer Kaynaklar

- Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*. hazırlayan İrfan Dağdelen. İstanbul: İBB Küt. ve Müzeler Müd., 2006.
- Akbulut, M. Fırat “Kadıköy”, *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, 4: 329-339. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.
- Akın, Tülay “Mustafa III Camii”, *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, 5: 554-555. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.
- Aksel, Atilla. “Kadıköy İlçesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, 4:341-342. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994).
- Arlı, Hakan. “Bostancı Camisi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, 2:304-305. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.
- Arseven, C. E. *Kadı Köyü Hakkında Belediye Araştırmaları*, İstanbul: Kadıköy Bel. Yay., 2011.
- Asal, Rahmi. “İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kadıköy Bölgesi Kazıları”, *Mimar.ist Dergisi*, 76: 28-41, (2023-Kış)
- Ayvansarâyî vd., *Hadîkatü'l Cevâmî*, hazırlayan A. Nezihi Galitekin. İstanbul: İşaret Yay., 2001.
- Barışta, Örcün. “İstanbul’dan Musluklu Taş Tekneler”, *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 14-16 Ekim 2009* içinde, hazırlayan Kadir Pektaş vd. içinde 59-68. Denizli: Pamukkale Üni. Fen Ed. Fak. Sanat Tarihi Böl. Yay., 2010.
- Batur, Afife. “Adile Sultan Kasrı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ans.* 1: 83-84. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1993.
- Bittel, Kurt. “Fikirtepe Kazısı”, *V. Türk Tarih Kongresi 12-17 Nisan 1956* içinde 29-36 (Ek: I-IX). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1960.
- Bostan, Hanefi. “Üsküdar”, *TDV İslam Ans.* 42:364-368. TDV Yay., 2012.
- Çalışır, Deniz. “Osman Ağa Camii”, *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, 6: 159. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.
- Çelik, Zeynep. 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul. Çev. Selim Deringil, İstanbul: İş Bankası Yay. 2017.
- Çifci, Aynur. “Son Dönem İstanbul Karakolları: Anadolu Yakası ve Büyükdere Topçu Karakolu”. Yüksek Lisans Tezi, YTÜ, 1996.
- Çifci, Aynur. “İstanbul’un Tarihi Karakolları”, *Art Decor*, 51 (1997): 74-86.
- Çifci, Aynur. “Karakol Binaları”, *TDV İslam Ans.* 24: 431-434. İstanbul: TDV Yay., 2004.
- Daş, Mustafa. “Bizans İstanbul’unda Siyasi Gelişmeler”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ans.* 2:30-57. İBB Kültür AŞ; TDV İSAM, 2015). Bk: <https://istanbultarihi.ist/36-bizans-istanbulunda-siyasi-gelismeler> Erişim 03 Kasım 2024.
- Eğin, Ergün. “İbrahim Ağa Çayırı Mescidi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ans.* 4:123-124. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.
- Ekdağ, Müfid. *Kadıköy: Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü*. İstanbul: Kadıköy Bel. Yay., 1996.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, hazırlayan Seyit Ali Kahraman. İstanbul, Yeditepe Yay., 2. Baskı, 2022.
- Eyice, Semavi. “Ayrılık Çeşmesi”, *TDV İslam Ans.* 4:284-285. İstanbul: TDV Yay., 1991.
- Eyice, Semavi. “Empire”, *TDV İslam Ans.*, 11:159-163. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- Giz, Adnan. *Bir Zamanlar Kadıköy*. İstanbul: İBB Kültür AŞ. Yay., 2022.
- Göktürk, Hakkı. “Bostancı Camii, Kuloğlu Camii”, *Reşad Ekrem Koçu İstanbul Ans.*, 6:2996-2997. İstanbul, 1963.
- Gül, Selma. “Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı XVIII. Yüzyıl Kadın Mezar Taşlarında Görülen Bezemeler”, *Sanat Tarihi Yıllığı* 26 (2017) 69-103.
- İstanbul’un Ressamı: Hoca Ali Rıza Ev ve Şehir*, hazırlayan Ömer Faruk Şerifoğlu. İstanbul: TOKİ Kültür Yay., 2018.
- Hacı İsmâil Beyzâde Osman Bey, *Mecmûa-ı Cavâmî Dersaadet*, Naşiri Vatan Kütüphanesi Sahibi Ohannes, (Dersaadet: Karabet ve Kasbar Matbaası, 1304) 56-57. Bk. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Erişim 01.12.2024. <https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=578740&materialType=CR&query=beyzade+osman+bey>.
- Kiel, Machiel, Eleni Gara. “Karaferiye”, *TDV İslam Ans.*, 24:391-394, TDV Yay., 2001.
- Koçu, Reşad Ekrem. “Caferaga Mescidi”, *Reşad Ekrem Koçu İstanbul Ans.*, 6: 3332. İstanbul, 1963.
- Kolağası Mehmed Raif, *Mirat-ı İstanbul*, c1, hazırlayan Günay Kut-Hatice Aynur. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2021.

- Komasyon. *Kaynak Mahalle Ab-ı Hayat: Kadıköy Çeşmeleri*. Yayına Hazırlayan: Görkem Kızılırmak, İstanbul: Kadıköy Bel. Yay., 2011.
- Malkin, I. ve N. Shmueli. "Niçin Khalkedon Bizans'tan Önce Kuruldu?", *Toplumsal Tarih* 10 (1994): 14-20.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, hazırlayan Ali Aktan vd. İstanbul: Sebil Yay., 1995.
- Mutlu, Serhan. M. Başaran Mutlu. "Haydarpaşa Kazılarında Ele Geçen 19. ve 20. Yüzyıl Damgalı Tuğlaların Arkeolojik Değerlendirmesi", *TÜBA-CAD* 22, (2020): 67-91.
- Necla Arslan, "İstanbul Karakolları (II. Mahmud ve Abdülmecid Dönemi)". Doçentlik Tezi, Tarihsiz.
- Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*, haz. Abdullah Yeğin vd., İstanbul: Türdav Yay, 1999.
- Öz, Tahsin. *İstanbul Camileri I-II*, 4. Baskı. Anlara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fak., 1968.
- Pultar, Mustafa. *Denizlük Büyük Deniz Sözlüğü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2002.
- Seçkin, Selçuk. "İstanbul/Kadıköy: Söğütlüçeşme Hamamı", *Düşünce-Edebiyat ve Tarih Araştırmaları*, editör Ahmet Altay vd. içinde 241-262. İstanbul: Hiperyayın, 2019.
- Tekin, Oğuz. "Eski Çağ'da İstanbul Topoğrafyası", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ans.*, 1: 402-409. İBB Kültür AŞ; TDV İSAM, 2015. Bk.: <https://istanbultarihi.ist/19-eski-cagda-istanbul-topografyasi> Erişim 03 Kasım 2024.
- Türkmen, F. Nalan. *Kadıköy Kronolojisi*. İstanbul, Yeditepe Yay., 2018.
- Türkoğlu, İnci. *Eskiçağ'da Kadıköy*. İstanbul: Ege Yay., 2017.
- Ünver, A. Süheyl. *Güzelimname İbrahimağa Mahallesi*, editör İsmail Kara. İstanbul, 2006.
- Yüksel, İ. Aydın. *Osmanlı Mimarisinde: II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim Devri 886-826/1481-1520*, editör Ekrem Hakkı Ayverdi. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., 1983.
- Ziver Paşa, *Asar-ı Ziver Paşa: Divan ve Menşeat*. Bursa: Matbaa-ı Vilayet, 1313.

Dijital Kaynaklar

- "Ayrılıkçeşmesi'nin eski hali", dgh tarih, 29 Eylül 2022, Erişim 01.12.2024, <https://gdh.digital/ayrilikcesmesinin-eski-hali-41402>.
- "Plan de la ville de Constantinople et des ses faubourgs tant en Europe qu'en Asie levé géométriquement en 1776 par Fr. Kauffer vérifié et augmenté en 1786", Salt Araştırma, Erişim 24 Kasım 2014. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/116051>.
- "The Imperial Police Station in Haydarpaşa", Library of Congress, Erişim 05 Ekim 2024. <https://www.loc.gov/item/2003670778/>.
- "The Imperial Police Station in the Koşuyolu section in Üsküdar", Library of Congress, Erişim 02 Kasım 2024 <https://www.loc.gov/item/2003670782/>.
- "İstanbul Şehir Haritası", İstanbul Kent Rehberi, 29.05.2025, (Katmanlar- Arşiv) <https://sehirharitasiapi.ibb.gov.tr/>.

